

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(13)

Київ 2006

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф. — заступник головного редактора
Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Марусева О. А. — відповідальний секретар
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки і менеджмент

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Титова Н. А., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Ніколенко Ю. В., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилук Ф. М., д-р філос. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Коломінський Н. Л., д-р психол. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Сагач Г. М., д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Скришнюк О. В., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Рекомендовано Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 29 березня 2006 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 1(13). — 2006. — 184 с. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 966-608-654-9

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки і менеджменту, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 966-608-654-9

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2006

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ І МЕНЕДЖМЕНТ	5	Новальська Н. І. Механізм ціноутворення на медичні послуги в лікувально-профілактичних закладах України	69
Згалат-Лозинська Л. О. Відтворення трудового потенціалу: медико-економічний аспект	5	Стрельчук А. С., Пенцов О. С. Автоматизована система управління в роботі освітніх установ	74
Наумова О. Е. Аналіз можливостей застосування маркетингового підходу на ринку освітніх послуг	11	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	78
Сидич О. В. Формування портфеля інноваційних стратегій підприємства	15	Вдовичин І. Я. Інтелектуальні загрози свободі людини	78
Петрига О. М., Пеньова О. В. Проблеми розвитку та основні шляхи стабілізації виробництва зерна озимої пшениці в господарствах Запорізької області	21	Гончарова І. В. Зовнішня політика України: інтереси і пріоритети	84
Кочетова К. А., Бервено О. В. Сутність і механізм функціонування соціальної економіки	28	Савельєв В. П. Виклики і парадокси глобалізації	89
Матюхін В. О., Кобзєва О. В. Організаційна модель та особливості менеджменту вищого навчального закладу	32	Каліберда Ю. Ю. Політична діяльність Олександра Жуковського на посту військового міністра Української Центральної Ради	94
Чалий О. І. Становлення малого підприємництва в умовах перехідної економіки	37	Коваленко Н. А. Трансформаційні процеси у сучасному суспільстві ..	98
Мамонов К. А., Скоков Б. Г. Теоретичні аспекти розміщення капіталу	41	Климкова І. І. Проблеми розвитку парламентаризму в Україні в контексті політичної реформи	103
Камінська М. Б. Поняття і напрями екологобезпечного розвитку аграрного сектору	45	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	111
Гурч Л. М. Бізнес-освіта в Україні та її місце у підготовці кваліфікованих менеджерів на ринку в контексті інтеграції України в Євросоюз	49	Петрушенко В. Л. Онтологічна проекція природи цінностей	111
Борщ В. В., Петренко Т. А. Ефективність діяльності служби логістики на підприємстві	54	Шевяков О. В. Психофізіологічні характеристики операторів АЕС як фактор готовності до діяльності	117
Перико Л. О. Проблеми удосконалення механізму фінансування підприємницьких структур аграрного сектору	60	Кудрик Л. Г., Сурмяк Ю. Р. Психологічні основи здоров'я	124
Калина А. В. Пропозиції щодо розвитку стимулювання праці в сучасних умовах	63	Гундєрук Л. М. До питання профілактики аутоагресивної поведінки	128
		Шопша О. Л. Особливості соціально-психологічного клімату в колективі театру	134
		Редзюк І. В. Соціально-психологічні умови оптимізації навчання іншомовному спілкуванню студентів вищих закладів освіти немовних спеціальностей	140

Бахов І. С.

Оптимізація мнемічної діяльності з позиції
“інтенціонального” підходу як одна з умов успішного
засвоєння іноземної мови студентами..... 145

ЮРИДИЧНІ НАУКИ 149

Головченко В. В., Потьомкін А. О.

Правовий статус державної символіки України:
проблеми законодавчого регулювання
та застосування 149

Сурмяк Ю. Р.

Правове регулювання діяльності органів внутрішніх
справ і навчальних закладів у розв’язанні проблем
правової соціалізації молоді 155

Куценко О. В.

Про деякі питання вдосконалення виконавчого
законодавства..... 162

Костенко О. О.

Про деякі проблеми застосування покарань,
пов’язаних з позбавленням волі 166

Скачедуб С. А.

Відродження та розвиток іпотечних відносин
у країнах Західної Європи і в Російській імперії
у XVIII–XIX столітті 170

Тарасевич Т. Ю.

Кримінальна відповідальність спеціального
суб’єкта злочину 176

УДК 321.96

В. В. ГОЛОВЧЕНКО

А. О. ПОТЬОМКІН

Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ*

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 149–154

Розглянуто конституційні засади державної символіки України: Державного Прапора України, Державного Герба України та Державного Гімну України. Проаналізовано стан чинного законодавства щодо врегулювання порядку застосування державних символів, відповідальність за поругу і неповагу до державних символів. Розглянуто історичний аспект проблеми, подано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з метою захисту державної символіки та визначення порядку її застосування.

Становлення демократичної, правової, соціально орієнтованої держави Україна неможливе без формування поваги громадян до її символіки. Адже повага до державних символів є невід'ємною ознакою патріотизму, високої політико-правової культури.

На жаль, ця проблема залишається поза увагою як науковців, так і органів державної влади, передусім — законодавців.

За часи незалежності України фактично не було жодної наукової публікації, присвяченої правовому статусу державної символіки. Винятком хіба що можуть бути декілька статей авторів цієї статті, надрукованих в енциклопедичних виданнях та у збірнику “Юридичний вісник України” [2; 3]. Стосовно цієї проблеми спробуємо дослідити нормативно-правову базу з метою усу-

нення недоліків у правовому регулюванні галузі правовідносин та привернення уваги законодавців до цієї надто важливої та актуальної проблеми сьогодення. Розглядувана тематика має знайти подальший розвиток у нашій монографії, присвяченій прапорному праву.

Стаття 20 Конституції України визначає, що державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України являє собою стяг, на якому розміщені дві рівновеликі горизонтальні смуги синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорозького законом, що приймається не менш як двома третинами від

* У процесі підготовки цієї статті до друку її автори були запрошені міністром юстиції України до участі у міжвідомчій робочій групі для розробки проектів законів України: “Про Державний Прапор України”, “Про Державний Герб України”, “Про Державний Гімн України” та “Про Державні свята України”. Робота над цими законопроектами за участю авторів триває.

конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимир Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України — національний гімн на музику М. Вербицького зі словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

У пункті 4 частини 2 статті 92 Конституції України зазначено, що порядок використання і захисту державних символів встановлюється виключно законами України [3].

Державна символіка України почала використовуватися ще з часів проголошення незалежності України, проте це відбувалося всупереч наведеним вище конституційним положенням, оскільки закону України, який би встановлював порядок використання і захисту державних символів України, за роки її незалежності так і не працювало.

Постановою Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. № 2137-ХІІ затверджено Малий Герб України [9], постановою Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067-ХІІ був затверджений Державний Прапор України [8]. Але в цих постановах наведено лише описання символіки держави, а питання порядку її використання та захисту зовсім не врегульовані. Більше того, Конституція України чітко зазначає, що питання використання, захисту і опису державних символів мають вирішуватися лише на законодавчому рівні. Тому можна стверджувати, що ці дві постанови не відповідають конституційним положенням, суперечать Конституції України і порушують її.

Лише Закон України “Про Державний Гімн України” від 6 березня 2003 р. № 602-IV відповідає конституційним нормам, але тільки в частині щодо факту врегулювання цього питання саме законом, а не якимось іншим нормативно-правовим актом. Порядок використання гімну та його захисту цим законом не врегульовано, є лише посилання на захист від наруги (про це далі), але суті проблеми це ніяк не вирішує [7].

Отже, три державних символи України мають статус лише де-факто, але оскільки їх юридичний аспект законодавчо не врегульований, то це унеможливує їх правомірне використання і захист.

У зв'язку з цим Державний Герб України як відмітний знак, що є офіційною емблемою держави, і Державний Прапор України, що є офіційним відмітним знаком української держави, символом її суверенітету, та Державний Гімн України досить часто зазнають недбалого і неповажного ставлення до них як до державних символів з боку громадян саме через їх невизначеність законодавством.

Незважаючи на це, законодавством встановлені захисні норми, що передбачають відповідальність за неповагу до державних символів, проте водночас критеріальні ознаки, деталі цієї неповаги спеціальними законами не визначені. Зокрема, статтею 338 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за наругу над державними символами у вигляді штрафу в розмірі до п'ятидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців. При цьому конкретні дії, що мають кваліфікуватися як наруга над державними символами, залишаються невизначеними, у зв'язку з чим не можна чітко уявити, які дії можна вчиняти відносно державних символів, а які ні. Більше того, будь-якої судової практики застосування судами загальної юрисдикції статті 338 Кримінального кодексу України немає [13].

З одного боку, відсутність спеціального закону, який би врегульовував порядок встановлення і використання державного прапора, герба і гімну, як того вимагає Конституція України, майже унеможливує точну адекватно вчиненим діям кваліфікацію дій, що підпадають під кримінальну відповідальність. З іншого боку, очевидними є факти грубого та образливого ставлення деяких людей до тих цінностей, які інші українці сприймають з повагою. Фактами зневажливого ставлення особи до державних символів можуть бути такі приклади, як зривання прапора чи герба; їх знищення або пошкодження; використання їх не за призначенням; учинення на них непристойних написів або малюнків; спотворення тексту або музики гімну; поширення його тексту зі спотворенням змісту і значення; публічне спалення прапору тощо.

Проте цих загальних уявлень про об'єктивну сторону правопорушення без законодавчого уточнення і регламентації конкретних протиправних дій за статтею 338 КК України ще недостатньо для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Якщо немає чіткої диспозиції (не існує навіть роз'яснень Верховного Суду України з питань кваліфікації статті 338 КК України), тобто не визначено, які саме дії не можна вчиняти (спалю-

вати, зривати тощо), то їх правильна кваліфікація як правопорушення стає неможливою.

Відсутність єдиних законодавчих актів щодо порядку використання державних символів деякою мірою компенсується нормами інших законодавчих актів, які лише фрагментарно врегульовують деякі питання їх застосування, проте ніяким чином не розв'язують загальну проблему.

Так, Законом України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” від 15 грудня 1993 р. № 3689-ХІІ у статті 6 встановлюється, що не можуть мати правовий захист позначення, які зображують або імітують державні герби, прапори та інші державні символи (емблеми) [4]. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР у статті 23 зазначає, що на будинках, де працюють ради та їх виконавчі комітети, піднімається Державний Прапор України [6]. У Цивільному кодексі України в пункті 2 статті 434 встановлюється, що державні символи не є об'єктами авторського права [14]. Законом України “Про рекламу” статтею 8 встановлюється, що в рекламі забороняється використовувати або імітувати зображення Державного Герба України, Державного Прапора України, звучання Державного Гімну України, зображення державних символів інших держав та міжнародних організацій, а також офіційні назви органів державної влади України, крім випадків, передбачених законом [5]. Постановою Національного банку України в пункті 1.4 встановлюється право державного банку, заснованого за рішенням Кабінету Міністрів України після отримання позитивного висновку Національного банку України, додавати до свого найменування слово “державний”, використовувати зображення Державного Герба України, Державного Прапора України [10]. Існують внутрішні акти МВС, МЗС та деяких інших органів щодо порядку використання прапору військовими частинами, морським, річковим, залізничним, повітряним та іншим транспортом, посольськими представництвами тощо.

Україні конче потрібен Закон України “Про Державний Прапор України”. Він має врегулювати питання:

1) постійного підняття державного прапору на будівлях органів державної влади та державних органів (адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, інших вищих судів загальної юрисдикції, Генеральної прокуратури України, Національного

банку України, резиденції уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Центральної виборчої комісії України, на будівлях виконавчих органів місцевого самоврядування тощо);

2) підняття Державного Прапора України на будівлях органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, установ незалежно від форм власності, а також на житлових будинках у дні державних свят України;

3) підняття прапору на цивільних судах і судах Військово-морських сил України;

4) постійне встановлення Державного Прапора України у робочих кабінетах посадових осіб України (Президента України) та приміщеннях, де проводяться урочисті заходи (церемонії) за участю Президента України, у робочих приміщеннях народних депутатів України, міністрів, депутатів рад всіх рівнів тощо;

5) розміщення прапора на транспортних засобах;

6) підняття прапора на урочистих заходах і церемоніях державного, місцевого значення чи таких, що проводяться громадськими організаціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності;

7) підняття прапора в місцях дислокацій українських військ;

8) використання прапора під час днів трауру, народної жалоби та поховань військовослужбовців (віддання військових почесностей);

9) співвідношення Державного Прапора України з прапорами виконавчих рад усіх рівнів (прапор області, району, міста тощо), цивільних організацій, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;

10) одночасного підняття прапора з іншими прапорами (інших країн, міжнародних міжурядових організацій тощо);

11) нанесення зображення прапора на повітряні судна та ін.

Україні потрібен Закон України “Про Державний Герб України”, який би врегулював питання:

1) розміщення Державного Герба України на бланках текстів українських законів, указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, рішень Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції, на бланках Генеральної прокуратури України, уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів виконавчих рад усіх рівнів, Центральної виборчої комісії України, дипломатичних представництв, консульств тощо;

2) розміщення герба на бланках посвідчень і документів, печатках тощо;

3) розміщення герба разом з прапором (там само, як і для прапора);

4) нанесення герба на прикордонні стовпи та пункти пропуску державного кордону України;

5) розміщення герба на флагштоках Президента України, бойових прапорах військових частин України, військових кораблів;

6) нанесення герба на грошові знаки України, нагороди, дипломи про отримання вищої освіти, на одязі для службовців військової та іншої служби тощо;

7) співвідношення Державного Герба України з гербами виконавчих рад усіх рівнів (герб області, району, міста тощо), цивільних організацій, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;

8) виготовлення, зберігання та знищення бланків, печаток та інших носіїв зображення Державного Герба України та ін.

Потрібні зміни до Закону України “Про Державний Гімн України” в частині врегулювання питання:

1) порядку виконання гімну при вступі на посаду Президента України — після приведення його до присяги головою Конституційного Суду України на урочистому засіданні Верховної Ради України, при відкритті та закритті засідань Верховної Ради України, під час офіційних церемоній та урочистостей, під час підняття Державного Прапора України, під час церемоній зустрічі глав з офіційним візитом іноземних держав, голів урядів, голів міждержавних та міжурядових організацій, при проведенні військових ритуалів, при відкритті пам’ятників та пам’ятних знаків, при відкритті та закритті урочистих зібрань, присвячених державним святкам України, та під час інших урочистих подій, що проводяться державними органами, органами місцевого самоврядування та недержавними організаціями;

2) порядку транслявання гімну державними телерадіокомпаніями;

3) виконання гімну при проведенні урочистих заходів на території іноземних держав;

4) порядку заслуховування гімну громадянами країни (стоячи, чоловіки без головних уборів, обличчям до прапора);

5) використання Державного Гімну в різних музичних та інших творах мистецтва та ін.

Вдало і своєчасно з цієї проблемою впорались законодавці Російської Федерації, де вже понад п’ять років діють наступні федеративні конститу-

ційні закони: Федеральний конституційний закон Російської Федерації “О Государственном флаге Российской Федерации” [15], Федеральний конституційний закон Російської Федерації “О Государственном гербе Российской Федерации” [16], Федеральний конституційний закон Російської Федерації “О Государственном гимне Российской Федерации” [17].

Недбале ставлення до державних символів багато в чому зумовлене незнанням їх історії, вагомості та значущості для людини, держави, нації. Елементарне незнання їх історії, призначення і порядку використання, на жаль, характерне для майже всіх українців.

Як символ чи засіб сигналізації прапор виник ще за античних часів і поширився в Європі, у тому числі на теренах України, в добу середньовіччя. Крім державних, за належністю прапори поділяються на міжнародні, територіальні (провінцій, міст і т. ін.); на прапори військових і цивільних організацій, товариств, об’єднань, церковних громад тощо.

Історія нашого прапору бере початок ще з давньоруських знамен, що були у той час дуже простими: до вершин довгих жердин прикріплювалися гілля дерев, жмути трави, кінські хвости — у літописах вони називалися “чолкою стяговою”.

Древні стяги були у великій шані на Русі ще за часів язичества, а після прийняття християнства вони освячувалися образом животворного Христа. Жодне військо не виходило без прапора в похід і не йшло в бій.

Вже тоді колір набрав державного значення, передусім у військових знаменах — стягах, печатках, гербах, на княжих грамотах. Прапори стають народними святинями, яким поклонялись з вірою і сподіваннями на заступництво. Ідея святості перейшла і в християнську епоху.

“Слово о полку Ігореві”, як літописне джерело пам’ятки Київської Русі, згадує “червлен стяг”, “белакоругвь”, “чрвлену чолку”.

За часів Золотої Орди на гербі Чернігівської землі був зображений орел із золотим хрестом, а на гербі Поділля — золоте сонце і хрест. Отже, жовтий колір був характерним для багатьох символів українських земель. Значення державних набули також синій, голубий, блакитний кольори.

Польський історик Ян Длугош описав корови львівської, перемишльської земель, виконані в жовтій і лазуровій блакиті, під час Грюнвальдської битви 1410 року.

З XVIII ст. полкові і сотенні стяги Війська Запорозького все частіше мали вигляд блакитного

полотнища, на яке жовтою фарбою були нанесені хрести, зорі, зброя, постаті святих, а згодом був намальований козак із самопалом із золотим (жовтим) щитом.

Буржуазно-ліберальна, проте прогресивна Голвна Руська Рада, яка була створена у 1848 р., піднявши жовто-блакитний прапор, почала боротьбу за відродження української нації. Повсюди ці кольори почали вживатися з 1911 р.

З початком Першої світової війни на синіх прапорах січових стрільців з'являється золотий лев. Жовто-блакитні знамена супроводжували в 1914 р. 100-літній ювілей Великого Кобзаря не тільки в Україні, а й у Відні, Празі, Варшаві, Кракові.

25 березня 1917 р. у Петрограді відбулася маніфестація українців з приводу панахиди по Кобзарю. Над 20-тисячним натовпом майорили український січовий прапор, запорізькі бунчуки, на грудях багатьох людей — жовто-сині знаки. Петроградська газета “Руська воля” писала в той час: “У всіх жовто-блакитні стяжки. Написи на жовто-блакитному полі — “Хай живе вільна Україна” [2].

Перші ешелони українців вирушили на німецький фронт із Києва 14 травня 1917 р. під жовто-блакитними прапорами.

У березні 1918 р. Центральна Рада України затвердила жовто-блакитний прапор як символ УНР. 13 листопада 1918 р. блакитно-жовтий прапор став державним символом Західноукраїнської Народної Республіки, а 20 березня 1920 р. цей символ був затверджений у Підкарпатській Русі, а з 1939 р. — в Карпатській Україні.

Указом Президента України на вшанування багатовікової традиції українського державотворення, державної символіки України було встановлено День Державного Прапора України, який відзначається щорічно 23 серпня [15].

Тризуб зустрічається ще на монетах князів Володимира, потім з деякими відмінностями був символом князів Святополка та Ярослава Мудрого. Знак тризубу був виявлений на цеглині з розвалин Десятинної церкви. Історик М. Грушевський стверджував, що це був родовий знак князя Володимира і старої Київської держави Володимира Великого.

Ще з давніх часів тризуб шанувався як магичний знак, оберіг. Він символізував поділ Всесвіту на небесне, земне й потойбічне; поєднання Божественного, Батьківського й Материнського — священних начал, трьох природних стихій — повітря, води й землі. Тризуб містить кількісне число три, знакове у християнській та дохристиянській Ук-

раїні. Це поділ сезонів року на осінь, зиму та весну, а в монотеїстичній християнській Україні — це релігійне поєднання отця, сина і святого Духа в означенні Бог.

У грудні 1917 р. Українська Центральна Рада затвердила тризуб як герб УНР. З 22 січня 1919 р. згідно із законом про Злуку тризуб увійшов у крайовий герб Західної області УНР. Він був головним елементом герба гетьманської держави П. Скоропадського та Директорії. У травні 1920 р. Всеукраїнська Національна Рада вперше конституційно закріпила тризуб як державний герб. З 1939 р. він був державним гербом Карпатської Русі, яка проголосила самостійність після розпаду Чехословацької республіки.

Крок уперед у цьому питанні зробив экс-Президент України Л. Кучма, прийнявши Указ з питання щодо використання державних символів України, в якому з метою визначення порядку використання державних символів України на період до законодавчого врегулювання зазначеного питання, виховання у громадян поваги до цих символів, запобігання неналежному їх використанню і відповідно до статті 102 Конституції України постановив: по-перше, Кабінету Міністрів України подати у місячний строк Президентові України проект тимчасового порядку використання державних символів України органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном, Збройними силами України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, навчальними закладами, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, передбачивши в ньому, зокрема, норми щодо використання зазначених символів — під час проведення офіційних заходів; у символіці, що використовується органами виконавчої влади, територіальними громадами сіл, селищ, міст, районів і областей, органами місцевого самоврядування, державними установами та організаціями; у товарних знаках вітчизняних виробників; подати в установленому порядку пропозиції щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з неналежним використанням державних символів України. По-друге, Міністерству освіти і науки України, Міністерству культури і мистецтв України, Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України забезпечити запровадження циклів теле- і радіопередач, публікацій у засобах масової інформації,

що спрямовані на виховання у громадян поваги до державних символів України, роз'яснення їх значення для становлення держави. По-третє, Комісії державних нагород та геральдики при Президенті України подати характеристики визначених законодавством України кольорів Державного Прапора України та малого Державного Герба України. По-четверте, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям: організувати проведення роз'яснювальної роботи серед населення, спрямованої на виховання поваги до державних символів України; забезпечити під час реконструкції будівель та споруд ліквідацію зображень державних символів колишнього СРСР та радянських республік, гасел КПРС, за винятком випадків, коли зазначені зображення містяться на будівлях і спорудах, включених до переліків пам'яток історії та культури [11].

Втім, розглядувана проблема залишається нерозв'язаною. Зокрема, стаття 11 Конституції України зазначає: "Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури...". Стосовно державної символіки ця стаття є мертвою, бо саме під прапорами і гербами консолідувалася нація, формувалася національна та історична свідомість. А традиційність і належність державних символів до культурної спадщини українського народу є безсумнівною.

Частина 1 статті 65 Конституції України зазначає: "Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України...". На превеликий жаль, громадяни України цих положень не знають, не надають їм вагомому значення і не усвідомлюють, що прапор — це не ганчірка, а гімн і герб — не якась та пісенька з малюнком. Це найважливіші символи суверенітету нації, народу, держави.

Література

1. **Конституція** України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30.
2. **Головченко В. В.** Державна символіка // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. — К., 1993. — С. 324–327.
3. **Головченко В. В., Потьомкін А. О.** Державна символіка потребує захисту // Юрид. вісн. України. — 2005. — № 40 (536).
4. **Закон** України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII.
5. **Закон** України "Про рекламу" від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР.
6. **Закон** України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.
7. **Закон** України "Про Державний Гімн України" від 6 березня 2003 р. № 602-IV.
8. **Постанова** Верховної Ради України "Про затвердження Державного Прапора України" від 28 січня 1992 р. № 2067-XII.
9. **Постанова** Верховної Ради України "Про затвердження Малого Герба України" від 19 лютого 1992 р. № 2137-XII.
10. **Постанова** Національного банку України від 31 серпня 2001 р. № 375.
11. **Указ** Президента України "Питання щодо використання державних символів України" від 9 лютого 2001 р. № 79/2001.
12. **Указ** Президента України "Про День Державного Прапора України" від 23 серпня 2004 р. № 987/2004.
13. **Кримінальний** кодекс України від 5 квітня 2001 р.
14. **Цивільний** кодекс України від 16 січня 2003 р.
15. **Федеральный** конституционный закон Российской Федерации "О Государственном флаге Российской Федерации" от 25 декабря 2000 г. № 1-ФКЗ.
16. **Федеральный** конституционный закон Российской Федерации "О Государственном гербе Российской Федерации" от 25 декабря 2000 г. № 2-ФКЗ.
17. **Федеральный** конституционный закон Российской Федерации "О Государственном гимне Российской Федерации" от 25 декабря 2000 г. № 3-ФКЗ.

The completed research gives grounds to draw the following conclusions: a) state symbols of Ukraine is determined by the Constitution of Ukraine, however, there has not yet been accepted the necessary legal basis, namely — laws, regulating order of its use and protection; b) the urgent tasks of the Verkhovna Rada must be passing Law "On the State Flag of Ukraine", "On the State Emblem of Ukraine", "On the State Anthem of Ukraine"; c) one of the reasons of disrespect of the people of Ukraine for the state symbols is lack of the proper knowledge about its historical origin and its meaning in human life.

Надійшла 3 березня 2006 р.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ І НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 155–161

Висвітлено теоретичні й практичні питання формування правової свідомості і правової культури студентської молоді в сучасних умовах. порушено проблему розвитку співробітництва органів внутрішніх справ і вищих навчальних закладів у правовому вихованні майбутніх фахівців, проаналізовано законодавство, що регламентує таку співпрацю.

Сучасний процес державотворення в Україні потребує підвищеної уваги суспільства до широкого кола питань, пов'язаних з проблемою соціалізації молоді, виховання підростаючого покоління з любов'ю до свого народу, до Батьківщини, національної самосвідомості, до зростання політичної та правової культури, а також моральності особистості.

Важливою складовою процесу соціалізації особистості є правова соціалізація, зміст якої полягає у засвоєнні особистістю правових цінностей, перетворення їх у норми свого життя і поведінки, в особисті якості й особливості психології. Результат правової соціалізації — правова сформованість особистості, її правова психологія. У педагогічному плані це пов'язано з правовою сформованістю її педагогічних властивостей, тобто з наявністю у них правової складової: правової освіченості, правової вихованості, правової навченості, правової розвинутості. У своєму вищому прояві їх сформованість має вигляд правової культури особистості.

У сучасних умовах правова освіченість набула глобального значення. По суті, все, що робиться для впливу на свідомість і поведінку підростаючого покоління і всіх громадян, має також впливати на формування високої правової свідомості. І освіта, і виховна робота в сім'ї, і діяльність правоохоронних органів, правозахисних організацій, органів юстиції і суду, і правова пропаганда засобів масової інформації (ЗМІ) повинні сприяти своєчасному ознайомленню населення з нормами

чинного законодавства, нормами Конституції України.

Загальні шляхи вирішення цих і низки інших завдань визначені у “Національній програмі правової освіти населення”, що була введена в дію Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. за № 992/2001. Виконання заходів цієї Програми дало змогу реалізувати на практиці принцип безперервності правового виховання молоді: ази правових знань подаються у дитячому садку, потім у середній загальноосвітній школі, профтехучилищі, вищому навчальному закладі. Міністерством освіти і науки України курс “Основи права” внесений до загальнообов'язкових навчальних дисциплін.

Але, на жаль, через обмежену кількість аудиторних навчальних годин (для більшості спеціальностей — 81 год), відведених для вивчення цієї навчальної дисципліни, відсутність чіткої системної позааудиторної правовиховної роботи, незабезпеченість освітніх установ достатньою кількістю примірників юридичної літератури для самостійного вивчення законодавства молоді люди не завжди мають можливість отримати необхідну кількість знань і ґрунтовно ознайомитися з основними положеннями права. Більшість юнаків і дівчат, які навчаються або навчались у закладах освіти неюридичного профілю, не мають достатніх умінь і навичок самостійно захищати свої права та не знають, на які органи державної влади покладені обов'язки захисту прав і свобод людини.

Як показало дослідження (за допомогою анкет було опитано 476 студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації м. Львова), 83 % респондентів взагалі не знайомі з основними положеннями кримінального, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, сімейного та кримінально-виконавчого законодавства, а також з іншими нормативними актами, що призначені для захисту прав і свобод людини і громадянина.

На запитання “Хто в Україні здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина?” 20 % респондентів указали: “Міністр внутрішніх справ”; 45 % – “Генеральний прокурор України”; 67 % – “Голова Верховного Суду України”. Лише 6 % респондентів дали на це запитання правильну відповідь: “Уповноважений Верховної Ради України з прав людини”.

На запитання “Що вас стримує від вчинення правопорушення?” 42 % респондентів указали: “Страх бути притягнутим до юридичної відповідальності”; 51 % – “Морально-християнські переконання”. Ніхто з опитаних не сказав про те, що він переконаний у цінності правових норм, що наявна правосвідомість не дозволяє йому вчинити протиправну дію і що він особисто прагне брати участь у зміцненні законності та правопорядку в державі. Отже, як бачимо, у повсякденному житті молоді люди більше керуються нормами християнської моралі, аніж переконаннями й установками щодо дотримання чинного законодавства і діючих правових норм у суспільстві. А це, у свою чергу, свідчить про низьку правову свідомість, відсутність віри в силу закону. Тому необхідно нарощувати зусилля, спрямовані на закладення міцних основ правомірної поведінки громадян, приділяти більшу увагу правовій соціалізації молоді, підвищенню її правосвідомості та правової культури.

Питання, пов’язані з правовою культурою особистості, широко досліджували такі сучасні вчені-правники, як В. В. Головченко, О. О. Ганзенко, В. О. Котюк, В. В. Копейчиков, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, М. Ф. Поліковський, П. М. Рабінювич, Л. І. Рябошапка, М. Й. Штангрет та ін.

Згідно з визначенням В. О. Котюка, “правова культура особистості – це ступінь оволодіння нею системою юридичних знань, вироблення переконаності у соціальній цінності права, поваги до права, оволодіння навичками правильного тлумачення та застосування норм права в повсякденному житті, з урахуванням позитивних

правових установок, почуттів, вольових компонентів, які скеровані на правомірну діяльність та активну участь особистості у зміцненні законності та правопорядку” [3, 94].

Отже, правова культура є різновидом загальної культури та охоплює духовні і моральні цінності, що стосуються правової сфери. При цьому вона охоплює у правових явищах лише те, що є відносно прогресивним, соціально корисним і цінним. Вона є не лише результатом, а й способом діяльності, тому у цьому аспекті духовна правова культура розуміється як напрям мислення, норми і стандарти поведінки. У змісті правової культури особи доцільно виокремити такі блоки:

- правосвідомість як система відображення почуттів суб’єктом правової дійсності;
- правомірна поведінка і правове мислення;
- результати правомірної поведінки і правового мислення.

Таким чином, правова культура особистості – це лише позитивні погляди, ідеї, оцінки, позиції, установки і мотиви, на яких чітко ґрунтується правомірна та соціально активна поведінка особи.

Правосвідомість особистості характеризується знаннями діючого права і законодавства, правовими переконаннями й установками, правовим мисленням, правовими емоціями і почуттями, правовими мотивами, орієнтаціями та позиціями, які синтезуються у прийнятих рішеннях у процесі правової діяльності у сфері правовідносин [3, 85].

Отже, як видно з рис. 1, правові знання, установки та навички у правовій сфері, які у процесі діяльності проходять через розум і волю людини, опосередковуються нею та втілюються у життя, визначатимуть у подальшому правосвідомість особистості.

Правова культура не може існувати без правосвідомості та містить у своїй структурі її компоненти.

Відомо, що на формування правосвідомості та правової культури особи найефективніше впливає правове виховання.

Правове виховання – це цілеспрямована діяльність держави, громадських і благодійних організацій, окремих громадян щодо надання соціальних, педагогічних, правових послуг у роз’ясненні та інформуванні положень законодавства, юридичного консультування різних верств населення, формування у громадян певної системи правових знань, правових переконань і

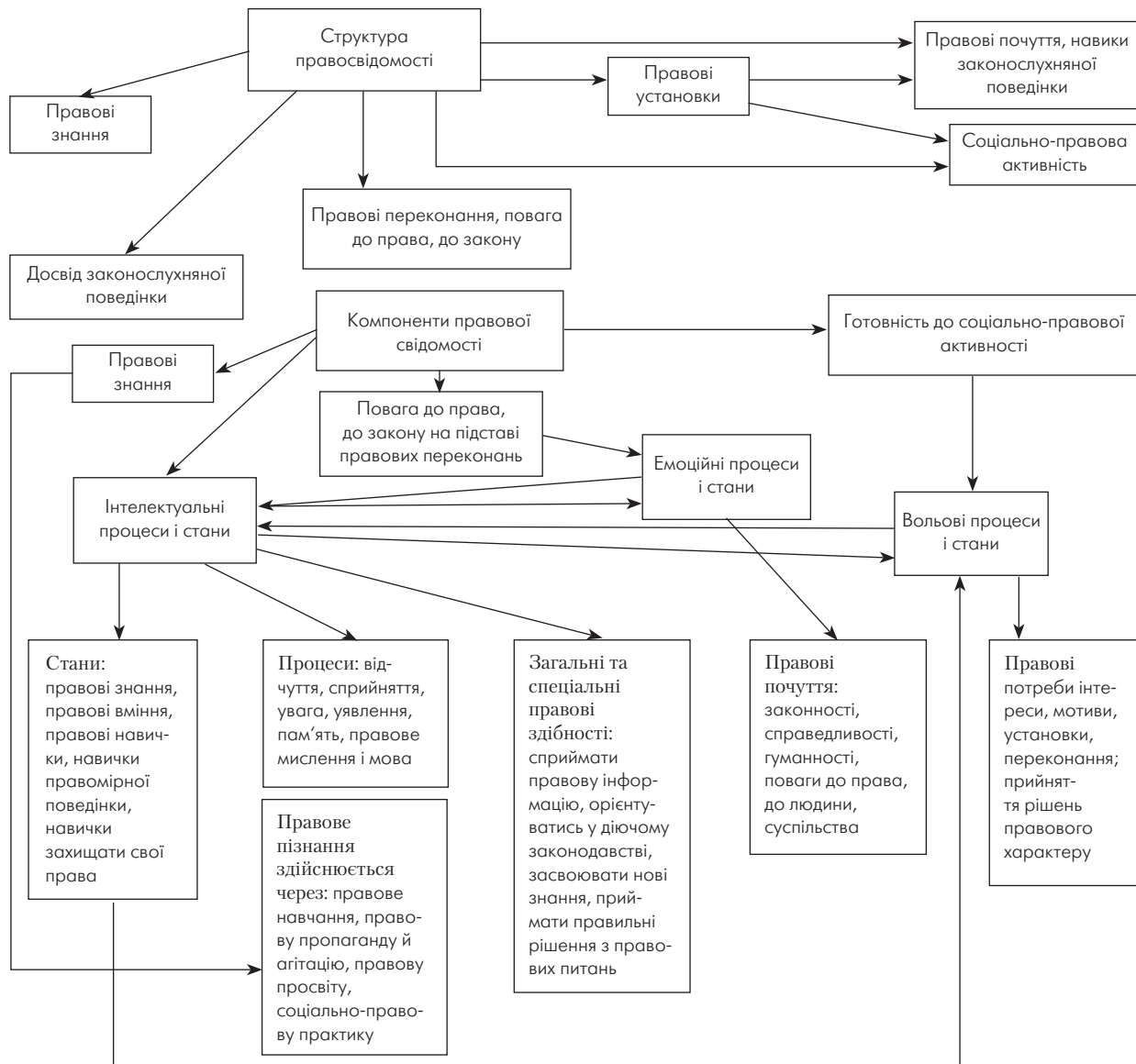

Рис. 1. Структура правосвідомості особи

установок, правового мислення, правових умінь і навичок, правових почуттів, що забезпечують стабільність правомірної поведінки і соціально-правової активності особи, додержання, виконання і використання нею діючих юридичних норм у державі [1, 8].

Отже, у процесі правового виховання молода людина формує певну систему правових знань, умінь і навичок, правильну правову орієнтацію та поважне ставлення до законів, правил співжиття, тверду впевненість у необхідності правових норм для нормальної життєдіяльності суспільства та його членів.

Таким чином, уся система правового виховання має формувати не лише знання права, а й глибоку переконаність у необхідності норм цього виховання як таких, що втілюють у собі справедливість і стоять на її захисті. Головним завданням правового виховання вважається формування правової установки, з позиції якої будь-яка людина може правильно керувати своїми настроями, бажаннями, вчинками.

Проблеми правового виховання особистості досліджують сучасні вчені-правники Росії — М. М. Кейзеров, В. І. Кригер, А. М. Столяренко, В. В. Тищенко та ін.

В Україні за останні десять років проблеми правового виховання досліджували такі науковці, як Ф. Ф. Бряцко, Г. П. Васянович, І. В. Гамалій, Т. І. Гончаров, В. В. Головченко, В. Ф. Дубровський, В. Я. Загрева, В. О. Котюк, Я. В. Кічук, Л. О. Мацук, Г. І. Неліпа, М. К. Підберезький, С. С. Сливка, Н. О. Ткачова, О. А. Удалова, І. Б. Усенко, Є. І. Федик, М. М. Фіцула, В. В. Черней, М. М. Цимбалюк та ін. У наукових працях цих учених чільне місце посідають питання, пов'язані з формуванням правосвідомості та правової культури особистості. М. К. Підберезький та Л. О. Мацук досліджували проблеми формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів, Є. І. Федик та Я. В. Кічук — проблеми формування правової культури студентів-юристів і студентів педагогічних коледжів — майбутніх молодших спеціалістів. М. М. Фіцула, В. Ф. Дубровський, В. В. Головченко та В. Я. Загрева розглядають педагогічні умови формування правової культури учнів загальноосвітніх закладів. Формування правової культури працівників органів внутрішніх справ вивчають П. М. Білий, А. С. Морозов, П. В. Макушев та С. С. Сливка. Праці Н. О. Ткачової та В. В. Оксамитного присвячені правовому вихованню учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Питання взаємодії освітніх установ, особливо вищих навчальних закладів (ВНЗ), і органів внутрішніх справ (ОВС) щодо організації правового виховання студентської молоді, профілактики правопорушень в їхньому середовищі ще недостатньо досліджені.

Правове виховання у ВНЗ має здійснюватися цілеспрямовано, послідовно, систематично, у співпраці з органами юстиції, суду, правоохоронними та іншими державними органами, громадськими організаціями й установами.

У ході наукового дослідження ми відвідали 22 вищих навчальних заклади І-ІІ рівнів акредитації м. Львова, де за допомогою розроблених анкет вивчали реальний стан практики взаємодії цих навчальних закладів із державними органами та службами, особливо з органами внутрішніх справ, у напрямку правового виховання майбутніх фахівців (опитуванням за допомогою анкет було охоплено 28 заступників директорів ВНЗ із виховної роботи). На запитання «Чи вважаєте Ви необхідною співпрацю з органами внутрішніх справ у правовому вихованні юнаків та дівчат і чому?» 100 % респондентів відповіли, що така співпраця необхідна, бо завдяки безпосередньо-

му спілкуванню з правоохоронцями у студентів зростає повага до закону, підвищується інтерес до вивчення положень кримінального, кримінально-процесуального права, у тому числі до професії працівника міліції, зміцнюються тверді переконання про невідворотність юридичної відповідальності за вчинене правопорушення.

Однак результати вивчення практики взаємодії державних органів і служб разом з ВНЗ у правовому вихованні молоді, як ми і передбачали, були невтішними. Така робота здійснювалася епізодично, безсистемно, до того ж спостерігались лише поодинокі виступи представників державних органів і служб, працівників ОВС перед студентами і педагогічними колективами цих навчальних закладів.

Серед суб'єктів соціальної профілактики особливе місце посідають органи внутрішніх справ. Залучення досвідчених співробітників ОВС до співпраці з вищими навчальними закладами сьогодні є необхідною передумовою гармонійного правового виховання майбутніх спеціалістів, адже лише у поєднанні теоретичних положень права з його практичним застосуванням у житті суспільства, що має місце у повсякденній роботі правоохоронних органів, можна яскраво розкрити цінність правових норм, знання яких, у свою чергу, дасть можливість молодій людині виробити правові почуття, мислення, установки, навички правомірної поведінки.

Нині розгорнута робота з виконання Програми Міністерства внутрішніх справ України з формування позитивного іміджу міліції України на 2003 — 2007 рр., схваленої колегією МВС України від 10 січня 2003 р. У дев'ятому розділі цієї Програми передбачені заходи щодо залучення працівників міліції до правового виховання підростаючого покоління, проведення комплексу заходів популяризації професії правоохоронця серед молоді [6, 5].

Залучення працівників міліції до співпраці у правовиховній роботі необхідно здійснювати на основі системного підходу, що, у свою чергу, передбачає періодичне залучення співробітників міліції до правовиховних заходів упродовж усього навчального року. При цьому необхідно чітко обумовити зміст правових заходів, визначити форми взаємодії міліції і педагогічних працівників ВНЗ як у навчальному процесі, так і в позааудиторній роботі.

Під взаємодією науково-педагогічних колективів ВНЗ та органів внутрішніх справ у правово-

му вихованні студентської молоді ми розуміємо наявність між ними стійких контактів, що виникають і розвиваються на підставі спільних інтересів з метою профілактики правопорушень, зміцнення законності і правопорядку серед молодих людей, формування у них високої правосвідомості і правової культури. Така взаємодія здійснюється в межах визначеної компетенції і забезпечує якнайповніше використання можливостей кожного суб'єкта профілактично-виховного впливу.

Зміст правового виховання має забезпечувати інтереси студентів і педагогічних працівників цих навчальних закладів з урахуванням криміногенної ситуації, що склалася в конкретному колективі.

До правовиховної роботи з молоддю із структури місцевих ОВС доцільно залучати ті служби, які безпосередньо здійснюють профілактичну діяльність з метою запобігання вчиненню правопорушень і злочинів, беруть активну участь в їх розкритті. До них насамперед належать такі підрозділи, як служба дільничних інспекторів міліції, підрозділи карного розшуку та кримінальної міліції у справах неповнолітніх, відділи боротьби з незаконним обігом наркотиків, органи досудового слідства і дізнання, що належать до структури ОВС, служби паспортної реєстраційної та міграційної роботи, підрозділи державної автомобільної інспекції, викладачі навчальних закладів структури МВС (рис. 2).

Серед форм взаємодії педагогічних колективів ВНЗ і органів внутрішніх справ особливо ефективними, на наш погляд, є такі, як обмін інформацією; спільна розробка і реалізація програм профілактики правопорушень і правового виховання; проведення спільних заходів — диспутів, вікторин, брейн-рингів, вечорів запитань і відповідей, тренінгів, конференцій; виступи працівників міліції перед учнями з лекціями чи бесідами на правові теми; відкриття на базі ВНЗ громадських юридичних консультацій для надання безкоштовної правової допомоги населенню; відвідування студентами судових засідань; демонстрування й обговорення відеосюжетів на правову тематику; участь працівників міліції у рольових та ділових іграх та ін. Такі форми взаємодії мають викликати жвавий інтерес у юнаків та дівчат, допомогти їм не тільки краще засвоїти програмний матеріал, а й правильно оцінити різні факти суспільного і власного досвіду.

Правова сторона участі працівників міліції у роботі з правового виховання громадян України регламентована низкою нормативно-правових актів: Законами України “Про освіту” (1991); “Про

загальну середню освіту” (1999); “Про професійно-технічну освіту” (від 10 лютого 1998 р.); “Про вищу освіту” (від 17 січня 2002 р.); “Про міліцію” (від 20 грудня 1990 р.), “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” (від 24 січня 1995 р.), “Про попередження насильства в сім’ї” (від 15 листопада 2001 р.); Указами Президента України “Про національну програму “Діти України” (від 18 січня 1996 р.), “Про положення про Міністерство внутрішніх справ України” (від 17 жовтня 2000 р.), “Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку” (від 16 червня 1999 р.), “Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності” (від 28 січня 2000 р.), “Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення” (від 13 серпня 2002 р.), “Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” (від 18 лютого 2002 р.), “Про Національну доктрину розвитку освіти” (від 17 квітня 2002 р.); “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей” (від 11 липня 2005 р.); постановами Кабінету Міністрів України: № 502 “Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх” (від 8 липня 1995 р.), № 366 “Про затвердження положення про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення” (від 29 травня 1995 р.); № 1074 “Про затвердження положення про державний вищий навчальний заклад” (від 5 вересня 1996 р.), Комплексним планом заходів МОН щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999–2012 рр., відомчими підзаконними актами Міністерства внутрішніх справ та ін.

Серед перелічених нормативно-правових актів вагоме місце посідає Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. Саме у статті 2 цього закону визначено, що одним із основних завдань міліції є надання соціальної та правової допомоги громадянам, а у статті 10, пункті 6 серед основних обов'язків міліції зазначено: виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень, брати участь у правовому вихованні населення [2].

Виступаючи перед студентами, працівники міліції повинні ознайомлювати їх передусім з нормами адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, з обов'язками і правами міліції, умовами проходження служби в ОВС та межами застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї, поряд-

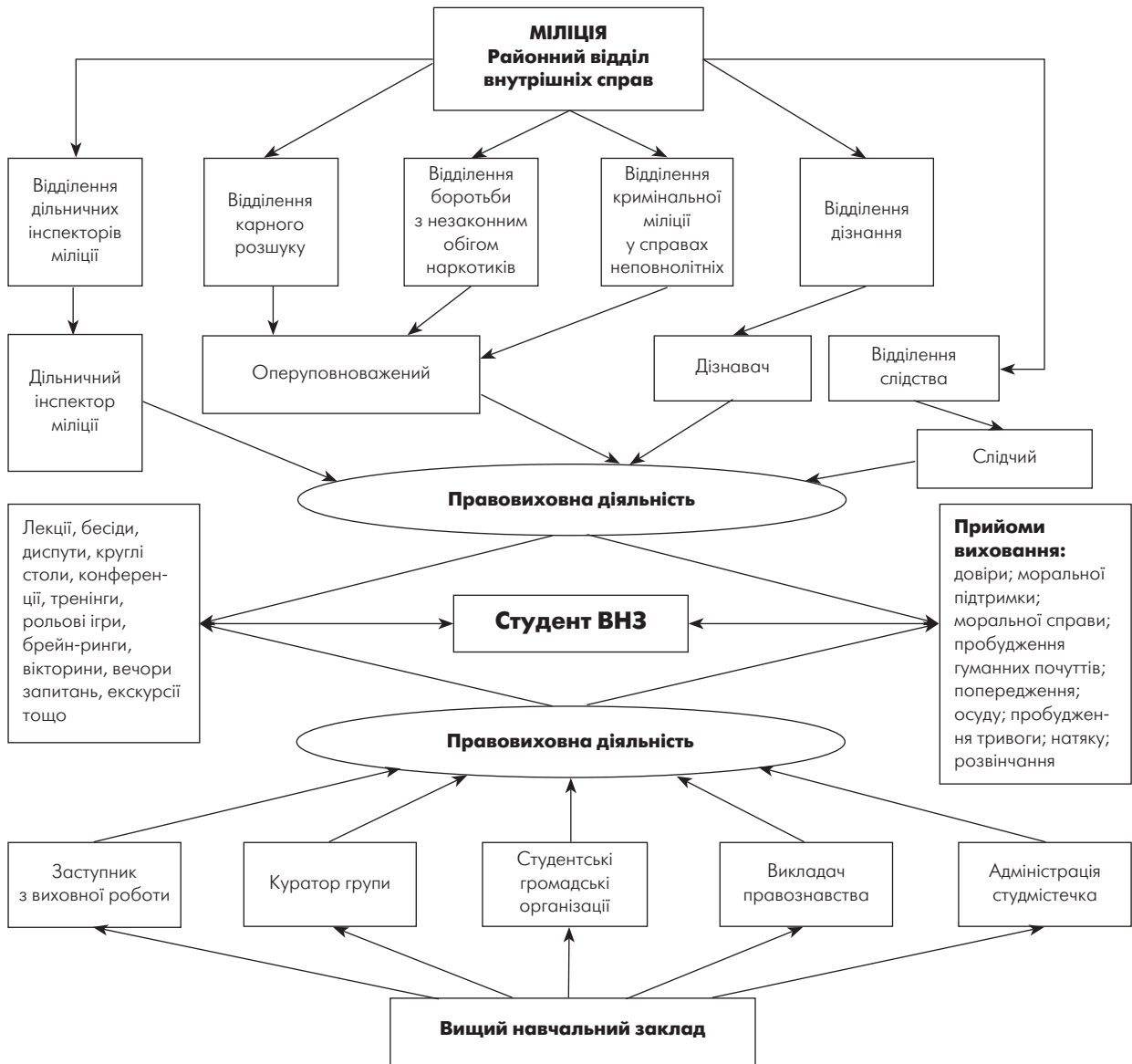

Рис. 2. Схема взаємодії ОВС і ВНЗ у правовому вихованні

ком і строками затримання правопорушників, підставами та умовами проведення огляду й обшуку особи, наводити конкретні приклади правопорушень серед молоді.

Таким чином, виховання у студентській молоді поваги до закону і загальноприйнятих правил поведінки, формування у неї позитивного погляду на практичну дієвість та необхідність норм права в повсякденному житті суспільства є одним із основних напрямів громадянського виховання в умовах сучасної держави, яке має забезпечити всебічний розвиток і соціальну активність особистості, можливість людині відчувати себе морально, соціально,

політично та юридично дієздатною і цілком захищеною.

Навчальні заклади мають стати центрами правовиховної роботи. До цієї роботи треба залучати різні державні інститути та громадські організації, особливо органи внутрішніх справ. Діяльність цих інституцій повинна бути узгодженою і скоординованою. Для цього мають бути налагоджені чіткі науково-педагогічні моделі взаємодії, які передбачатимуть зміст правової освіти і правовиховних заходів, їх періодичність та тривалість з урахуванням регіону та специфіки кожного закладу освіти.

Література

1. **Головченко В. В., Неліп Г. І., Неліп М. І.** Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики. — К.: Наук. думка, 1993. — 137 с.
2. **Закон** України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. // ВВР України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
3. **Котюк В. О.** Теорія права: Навч. посіб. для юрид. ф-тів вузів. — К.: Вентурі, 1996. — 208 с.
4. **Правова** освіта й соціалізація учнівської молоді в умовах реформування українського суспільства: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 9–10 січня 2003 р. — Харків: ХОНМІБО, 2003. — 164 с.
5. **Програма** “Міліція і населення — партнери” / Рішення Колегії МВС України від 16 грудня 1999 р. № 8 Км/1.
6. **Програма** формування позитивного іміджу міліції України на 2003–2007 рр. / Рішення Колегії МВС України від 10 січня 2003 р.

This article focuses on helping the youth to be conscious of the law in the modern world. The article reveals the ways of educating youth about the law and law enforcement. Attention is focused on development and cooperation between higher education institutions and law enforcement agencies. The regulations that dwell on relationships between these two organizations were studied very meticulously. In conclusion, the goal, which is to improve the image of law enforcement in particular police, along with the different forms of cooperation, are described in this article.

Надійшла 27 лютого 2006 р.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 162–165

Розглядаються питання виконавчого законодавства та його вдосконалення. Аналізуються норми чинного законодавства, зокрема закони України “Про державну виконавчу службу” та “Про виконавче провадження”. Висвітлюється порядок виконання судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів, подається авторське бачення дії норм у сфері виконавчого провадження. Питання розглядаються у світлі вимог сьогодення щодо реформування виконавчої системи України.

Повне виконання судових рішень у найкоротші строки є необхідною умовою ефективного функціонування будь-якої судової системи й системи державної влади загалом. Якою б продуктивною не була діяльність судів, судові рішення так і залишаться невітленими в життя, якщо не буде налагоджена належним чином робота виконавчої служби. Недостатня правова врегульованість, а подекуди взагалі відсутність достатнього правового механізму, що регулює виконання, у тому числі примусове, зводить нанівець дієвість судового захисту, знижує авторитет судової влади.

Проблемам виконавчого провадження приділяли увагу у своїх працях такі науковці, як М. Й. Штефан, С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. Кармазін, Ю. Білоусов, Л. Гребьонкіна та ін. На жаль, законодавець не завжди звертає увагу на дослідження науковців, які б можна було втілити в законопроектах.

Спробуємо розглянути прогалини та недоліки, що спостерігаються у виконавчому законодавстві.

Останнім часом парламент і Кабінет міністрів України приділяли більше уваги питанню реформування органів виконавчої влади. Так, постановою Кабінету міністрів України від 23 квітня 2005 р. № 320 у складі Міністерства юстиції на базі органів державної виконавчої служби було створено Департамент державної виконавчої служби. В липні цього ж року набрав чинності Закон України “Про внесення змін до законів України “Про державну виконавчу службу” та “Про

виконавче провадження”, яким регламентується реформування системи органів державної виконавчої служби.

Однак, визнаючи необхідність реформування органів державної виконавчої служби, необхідно все ж звернути увагу і на правове забезпечення їх діяльності.

Більшість нормативних актів, які регулюють порядок виконання судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів, права та обов’язки суб’єктів виконавчого провадження, морально застаріли і не відповідають вимогам сьогодення. У деяких випадках практичне застосування виконавчого законодавства свідчить про його недосконалість або помилковість.

Діяльність виконавчої служби безумовно має здійснюватися в межах, визначених законодавством, з дотриманням принципів законності, неупередженості, повноти, рівності сторін виконавчого провадження, контролю та ін.

Однак нині виконавче законодавство не відповідає цим принципам, тому не можна говорити про їх дотримання при здійсненні виконавчих дій.

Пунктом 5 статті 35 Закону України “Про виконавче провадження” передбачається, що у разі подання скарги на дії державного виконавця виконавче провадження може бути зупинено [2]. Як впливає з цієї норми, зупинення виконавчого провадження віддано на розсуд державного виконавця. З цією нормою можна цілком погодитись і вона ніби не викликає якихось зауважень. Однак

на практиці виникають ситуації, коли зупинення виконавчого провадження до розгляду справи в суді і набрання рішенням чинності буде доцільнішим, якщо продовження виконавчих дій може призвести (у разі визнання дій, бездіяльності чи рішень державного виконавця неправомірними) до повернення сторін в попереднє становище. Сам поворот виконання не є проблемним, однак призведе до додаткових матеріальних витрат, витрат часу та безпідставного затримання виконання рішення суду.

Пленум Верховного Суду України в постанові № 14 від 26 грудня 2003 р. “Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження” зазначає, що суд не вправі зобов’язувати державного виконавця чи іншу посадову особу державної виконавчої служби до вчинення тих дій, які згідно із Законом України “Про виконавче провадження” можуть здійснюватися тільки державним виконавцем або відповідною посадовою особою державної виконавчої служби (наприклад, постановити ухвалу про зупинення виконавчого провадження у випадках, передбачених статтею 35 Закону) [4]. На жаль, мотивація таких висновків Верховного Суду України в постанові не зазначена. Виходячи з того, що за загальним правилом в постановах Пленуму Верховного Суду України подаються практичні рекомендації та тлумачення застосування законодавства, можна дійти висновку, що в цьому випадку Верховний Суд України подав рекомендації виходячи з існуючого тексту Закону України “Про виконавче провадження”.

Уявляється, що доцільнішим було б, при розгляді справи за скаргою на дії чи бездіяльність державного виконавця чи за адміністративним позовом до відділу державної виконавчої служби, за наявності клопотання сторони і підстав, виходячи з обставин справи, надавати судам право зупинити проведення дій за виконавчим провадженням. Це дало б можливість попередити зловживання з боку державного виконавця, зменшити строки виконання судового рішення та заощадити державні кошти. Цей висновок ґрунтується на положеннях статті 124 Конституції України, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, та положеннях розділу VII ЦПК України стосовно судового контролю за виконанням судових рішень [1; 5]. Більше того, надання права (стаття 35 Закону) державному виконавцю зупинити виконавче провадження

не входить у протиріччя з повноваженнями суду в частині контролю виконання рішень. Не може тут йтися і про порушення принципу розподілу гілок влади, оскільки наявність судового контролю відповідає вимогам діючого законодавства України та передбачається в розподілі гілок влади.

Саме як форму судового контролю і необхідно розглядати повноваження суду в частині зупинення виконавчого провадження.

Вчені-процесуалісти та юристи-практики серед принципів виконавчого провадження передусім виокремлюють принцип доступності і гарантованості захисту прав стягувача та боржника. Цього принципу треба дотримуватися на всіх стадіях виконавчого провадження. При цьому важливо зберегти баланс між захистом прав стягувача та прав боржника. Винесення судового рішення, згідно з яким боржник має сплатити певну суму на користь стягувача, ще не означає надання виконавчим органам дозволу на стягнення необхідної суми будь-якою ціною. На жаль, діючі нормативні акти містять такі прогалини, які дають змогу певним чином порушувати права боржника.

Так, у квітні 2005 р. були внесені зміни до наказу Міністерства юстиції України “Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна” від 15 липня 1999 р. № 42/5. Зміни торкнулися і пункту 8 цього Порядку [3]. Однак зміни тут відбулись лише у заміні терміна “прилюдні торги” на “аукціон”. Загалом згаданий пункт 8 Порядку передбачає два випадки, коли аукціон може вважатися таким, що не відбувся: у разі відсутності покупців або наявності тільки одного покупця; у разі несплати в установлений термін переможцем аукціону належної суми за придбане майно.

При аналізі згаданої норми нам вбачається, що тут можливе порушення як прав стягувача (перший випадок), так і прав боржника (другий випадок).

На чому базується така думка?

Як відомо, у випадку визнання аукціону таким, що не відбувся двічі, майно буде знято з аукціону, тоді стягувачеві у разі відсутності у боржника іншого майна, на яке може бути звернуто стягнення, буде запропоновано отримати у власність майно, яке не було продано з аукціону. У разі відмови отримати майно в рахунок присуджених сум виконавчий лист буде повернутий без виконання. При цьому проблемним вбачається як виконання самого рішення, так і покриття витрат, пов’язаних з проведенням виконавчих дій та проведенням аукціону. Про захист прав стягувача як особи, чий

права були порушені боржником, і згідно з рішенням суду, які підлягають поновленню — говорити не доводиться. Ми матимемо лише видимість судового захисту та видимість виконання судового рішення.

Однак, якби це майно при проведенні повторного аукціону за участі одного покупця було б реалізовано йому за первісною ціною, це дало б змогу, за певних обставин, виконати судові рішення та повернути витрачені державні кошти.

У разі визнання аукціону таким, що не відбувся внаслідок несплати в установлений термін переможцем аукціону належної суми за придбане майно, можливим є порушення прав боржника. При цьому, як не дивно, порушення можливі з боку стягувача.

Згаданим Порядком передбачається (п. 3.8), що покупцем може бути фізична або юридична особа, яка виявила бажання взяти участь в аукціоні і сплатила реєстраційний внесок, розмір якого визначається організатором аукціону. Будь-яких обмежень щодо учасників аукціону ні цим Порядком, ні будь-яким нормативним актом не передбачено. Лише п. 4.14 вказує, що боржник, на майно якого накладено стягнення (або його представник, якщо боржником є юридична особа), стягувач, державний виконавець можуть бути присутні на аукціоні без сплати вхідної плати. Однак ця норма прямо не забороняє брати участь в аукціоні, наприклад, стягувачу, а лише закріплює його право бути присутнім безкоштовно, на відміну від учасників аукціону. Виходячи з диспозитивності виконавчого провадження та цивільно-правових відносин взагалі можна стверджувати, що стягувач також може брати участь в аукціоні. Можливо, участь стягувача в аукціоні є дещо нелогічною, однак усе залежить від того, яке майно і за якою ціною продається.

Пунктом 4.8 Порядку передбачається підписання ліцитатором та переможцем аукціону протоколу. В подальшому на підставі копії затвердженого протоколу переможець аукціону впродовж десяти днів від дня затвердження протоколу повинен здійснити розрахунки за придбані на аукціоні товари в порядку, визначеному законодавством України.

Однак у цьому випадку можливі недобросовісні дії з боку стягувача шляхом усунення інших покупців від добросовісної, конкурентної боротьби на аукціоні задля отримання вигідного майна на вигідних умовах. Така ситуація можлива, якщо стягувачем безпідставно буде значно завищено ціну на майно у процесі торгу, а також у

разі подальшої несплати коштів після підписання протоколу.

В результаті вдруге аукціон буде визнано таким, що не відбувся, тому відповідно до п. 8.4 майно буде знято з аукціону. В подальшому це майно буде запропоновано стягувачеві задля погашення боргових зобов'язань боржником згідно з рішенням суду.

Однак у цьому випадку будуть порушені права боржника, оскільки подібна недобросовісна конкуренція з боку стягувача призвела до втрати можливості реалізувати майно боржника на вигідніших умовах. При цьому була втрачена можливість виконати рішення суду з найменшими втратами з боку боржника.

Вбачається можливим запропонувати інші наслідки, які мали б настати у разі несплати в установлений термін переможцем аукціону належної суми за придбане майно. Так, під час аукціону зазвичай ведеться протокол, до якого вносяться наступні дані: номер лота, назва лота, стартова ціна та продажна ціна майна; пропозиції покупців і відомості про покупця, який запропонував у ході аукціону найвищу ціну. Виходячи з цього неважко за даними протоколу встановити особу, яка запропонувала ціну, що йде другою після ціни, запропонованої переможцем, і після отримання на те згоди саме від цієї особи можна продати майно боржника.

Подібний порядок вбачається доцільнішим і таким, що забезпечить як виконання рішення суду, так і захист прав боржника.

Розглянутий випадок свідчить, що сьогодні необхідно реформувати виконавчу систему не лише з точки зору підпорядкування та внутрішньої організації, а й з точки зору змін виконавчого законодавства.

Література

1. **Конституція** України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. **Про затвердження** Порядку реалізації арештованого майна: Наказ Міністерства юстиції України від 15 липня 1999 р. № 42/5 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 29. — Ст. 1511.
3. **Закон** України "Про виконавче провадження" від 21 квітня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 24. — Ст. 207 (із змінами та допов.).
4. **Про практику** розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого

провадження: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 26 грудня 2003 р. // ЛІГА: Класік 7.7.1.-ШФЦ "Ліга", ЛІГАБізнесінформ, 2006.

5. **Цивільний** процесуальний кодекс України: Прийнятий 18 березня 2004 р. // ЛІГА: Класік 7.7.1.-ШФЦ "Ліга", ЛІГАБізнесінформ, 2006.

The article is devoted to the description and improvement of the executive legislation. The norms of the active law, in particular the law of Ukraine "Of State Executive Service" and the law of Ukraine "Of the Executive Realization" are analyzed in the article. The author characterizes the order of execution of court decisions and decisions of other jurisdiction organs, and expresses the vision concerning action of norms in the sphere of executive realization. The author did not put by a purpose the development of some definite suggestions concerning bills, but only indicated on the call of the present to reform the executive system of Ukraine.

Надійшла 2 березня 2006 р.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 166–169

Висвітлюються деякі проблеми, що виникають в установах виконання покарань після прийняття нового Кримінального і Кримінально-виконавчого кодексів України. Головна увага звернена на проблеми, що виникають на практиці в установах, де відбувають покарання засуджені до позбавлення волі в частині застосування до них заходів впливу. Частково подаються пропозиції щодо виходу зі становища, що склалося в практиці діяння зазначених установ.

За нормами Конституції України основною цінністю в нашій державі є людина, її права та законні інтереси [1]. Згідно з положеннями Основного Закону, держава надає громадянам низку прав і свобод, які є невід'ємними від особи і не можуть в жодному разі бути позбавленими чи обмеженими. Єдиний виняток становить застосування обмежень державою щодо осіб, винних у вчиненні злочину.

Прийнятий новий кодекс у сфері виконання покарань затвердив нові гуманні принципи, що притаманні високорозвиненим правовим державам. Відповідно до ст. 5 КВК тут йдеться про принципи “невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання права слухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань” [3].

На відміну від попереднього ВТК у КВК питанню особливостей відбуття покарання у вигляді позбавлення волі присвячений окремий розділ III, що має відповідну назву. Проте одразу виявляється перший недолік — відсутність законодавчої дефініції цього виду покарання. Проте, аналізуючи зміст статей розділу і базуючись на теоретичних розробках, можна стверджувати, що саме полягає в ізоляції засуджених від суспільст-

ва, у здійсненні нагляду за ними, в різних обмеженнях і позбавленнях, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, роздільному триманні різних категорій засуджених залежно від статі, віку, тяжкості вчинених злочинів і поведінки засуджених, які носять одяг спеціального зразка, у встановленому порядку користування грошми, що є в них на особливому рахунку, в листуванні, отриманні посилок, передач, бандеролей.

Актуальність розглядуваного питання полягає в тому, що при виконанні цього покарання обмежуються права громадян, які гарантуються Конституцією України, при цьому відсутній чіткий порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Певні обставини (що відбиті в законі) зумовлюють можливість використання позбавлення волі не лише як каральний, а й як виховний засіб. Передусім зазначимо, що покарання у вигляді позбавлення волі не передбачає спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності. Його відбування супроводжується залученням засудженого до суспільно корисної праці, виховної роботи, загальноосвітньої та професійної підготовки.

Водночас самій природі позбавлення волі притаманні суперечливі риси:

- бажаючи максимально пристосувати людину до життя в нормальних умовах суспільства, з одного боку, її змушені ізолювати від нього — з іншого;
- намагаючись шляхом ізоляції викоринити у свідомості злочинця шкідливі уявлення і

звички, його водночас поміщають у середовище інших злочинців, де взаємне “зараження” негативними звичками та уявленнями найвірогідніше;

- бажаючи привчити злочинця до життя в нормальному середовищі, його водночас поміщають в обстановку, яка в принципі є ненормальною, неприродною;
- здатність людини до активної корисної діяльності потрібна в кінцевому підсумку для відмови її від злочинного способу життя, водночас позбавлення волі значною мірою позбавляє людину самостійності у прийнятті рішень.

Останнім часом у кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві закріплені певні норми, що наближаються до вимог міжнародно-правових стандартів. У зв'язку з цим одне з основних питань — це впровадження принципу економії репресії. Багато чому в цьому питанні посприяло законодавче закріплення нової системи кримінальних покарань, серед яких з'явилася ціла низка покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Незважаючи на те, що процес розробки і прийняття Кримінального кодексу (КК) тривав близько 10 років, до щойно прийнятого кодексу вже були запропоновані зміни, а загалом ще під час роботи Верховної Ради України III скликання, до березня 2002 р. включно, на її розгляд було внесено 17 проектів законів щодо змін КК. І хоча ці проекти втратили свою актуальність, оскільки Верховна Рада III скликання вже склала свої повноваження, подальші події показали, що суб'єкти законодавчої ініціативи під час роботи наступного парламенту не захотіли проявити її ще раз (це, до речі, про соціальну обумовленість криміналізації діянь).

Загалом же, починаючи із серпня 2004 р., тобто приблизно за два з половиною роки, на розгляд українського парламенту надійшло 69 проектів законів про зміни до нього. За цей же період було прийнято 12 законів, якими змінено редакції 15 статей КК, кодекс доповнений двома новими статтями й одна стаття з нього вилучена. Причому одна зміна стосувалася перехідних положень, а всі інші — Особливої частини Кримінального кодексу України.

Якщо процес внесення змін у Кримінальний кодекс триватиме такими ж темпами, то через відносно короткий строк чинний КК зміниться настільки, що нагадуватиме нормативно строкату кодфру.

Розгляд санкцій запропонованих статей показав наступне: в одному випадку за викрадення мотоцикла чи автомобіля пропонувалося встановити покарання у вигляді позбавлення волі на два роки, в іншому — цей термін скорочувався до одного року (це при тому, що таке покарання, згідно зі статтею 61 КК, тягнуло за собою позбавлення волі на строк від одного до п'яти років).

Більшість суб'єктів законодавчої ініціативи схиляються до привілеювання нормативно-правових засобів над іншими (адміністративними, дисциплінарними, цивільними тощо). У зв'язку з цим справедливо постає питання: чи є така пропозиція нагальною необхідністю?

Водночас зазначимо, що кримінально-виконавче законодавство як процесуально-виконавча частина кримінального права потребує більш точного механізму застосування засобів впливу на засуджених, не повторюючи “слабких” місць виправно-трудоного кодексу 1960 року.

При прийнятті нового кримінального законодавства, на наш погляд, не були враховані неточності щодо застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення, а також не була досліджена і використана практика їх застосування на місцях. Через це працівники установ виконання покарань неодноразово опинялися в ситуації, коли застосування того чи іншого заходу впливу неминуче призводило до порушення законності з боку посадових осіб і потребувало певного реагування органів прокуратури.

Одним з яскравих прикладів є те, що переведення на поліпшені умови утримання засуджених не закріплено законодавчо як захід заохочення, тобто не передбачено ст. 130 КВК України, проте відміна таких умов уже вважається як самостійне стягнення (ст. 134 КВК). У ситуації, коли має місце грубе порушення режиму відбування покарання засудженим, який перебуває в поліпшених умовах утримання, виникає питання: як повинен діяти в цій ситуації співробітник колонії? З одного боку, згідно зі ст. 134 КВК на засудженого за одне протиправне діяння не може бути накладено декілька стягнень одночасно. Враховуючи вимоги ч. 1 цієї ж статті, не виключено, що правопорушення відповідає такому стягненню, як поміщення засудженого в дисциплінарний ізолятор. Тому поміщенням правопорушника в ДІЗО і залишенням його на поліпшених умовах утримання порушується ч. 2 ст. 138 КВК, оскільки такий засуджений через свою недобросовісну поведінку не має права на поліпшені умови утримання. Крім того, правилами внутрішнього розпорядку ВТУ забороняється

під час перебування в ДІЗО придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, водночас поліпшені умови утримання передбачають для засудженого можливість додатково використовувати гроші в магазині колонії на ці потреби — до 50 відсотків мінімальної заробітної плати. Як бачимо, ні логічного пояснення, ні практичної можливості вирішення ця ситуація не має.

Оскільки законодавство України не передбачає автоматичного позбавлення засудженого поліпшених умов утримання при поміщенні його в ДІЗО (а це можливо тільки за умови їх вилучення зі ст. 132 цього виду стягнення), посилаючись на ч. II ст. 134 КВК, наявна ситуація, коли начальник колонії не має права винести дві постанови одночасно щодо однієї особи: про поміщення її в ДІЗО і водночас про скасування поліпшених умов її утримання.

Друга проблема, яка на сьогодні неврегульована цілком, — це неякісна професійна підготовка молодшого начальницького складу установ виконання та покарань, особливо коли це стосується утримання неповнолітніх в місцях позбавлення волі. Тут треба враховувати, що для більшості категорій громадян, притягнених до кримінальної відповідальності, слідчі ізолятори є останніми установами перед їхнім виходом “на волю”. Відомо, що в цих камерах формуються негативні традиції: створюються групи (формування) неповнолітніх різноманітної спрямованості, під впливом яких закріплюються групові норми поведінки, які проявляються у вигляді встановлених “законів”, “традицій”, “ритуалів”. Тут найбільше поширені такі ритуали, як “прийом” і “прописка”.

У зв'язку з тим, що засуджені в умовах камерного утримання не мають достатньої інформації про середовище, що їх оточує (тобто про “волю”), поява нової особи викликає у присутніх у камері підвищений інтерес:

- з'являється можливість одержати різноманітну інформацію з “волі”;
- розширюється коло осіб, пов'язаних між собою спільними інтересами;
- з'являється привід для загальної розваги шляхом проведення ритуалу прийому для нового співкамерника.

Порядок “прийому” серед різних груп неповнолітніх загалом однаковий, хоча може мати певні відмінності. Але передусім він ґрунтується на встановлених у злочинному світі “традиціях”.

“Прийом” починається з опитування прибулого. У ході ознайомлення з новачком встановлюються необхідні дані:

- ім'я;
- звідки прибув?;
- за якою адресою проживав?;
- за якими статтями ККУ притягувався до відповідальності або має судимість?;
- з ким підтримував дружні стосунки “на волі”?;
- чим займався “на волі” (яким видом злочинної діяльності)?

Розпитуючи новачка, співкамерники передусім намагаються отримати якнайповнішу інформацію про прибулого до них. Залежно від отриманих відповідей розширюється коло уточнюючих питань, виявляються особи, яких співкамерники знали “на волі” або взагалі мали відомості про них. Наявність спільних знайомих та їх авторитетність у злочинному світі визначають ставлення до новачка з боку осіб, які перебувають у камері.

Уточнюючі питання до новачка дають можливість визначити його належність до того чи іншого злочинного угруповання “на волі”. Таким чином зазвичай оцінюється особистість прибулого.

Однак перше враження про новачка формується саме з моменту його приходу в камеру. При цьому йому намагаються відразу нав'язати свою позицію співкамерники. Так, засуджений Н., зайшовши до камери, привітався: “Привіт, мужики!”, на що отримав відповідь: “Мужики за плугом ходять, а мы — пацаны!”. Відповідь чітко показує традиційно-зневажливе ставлення до праці, здебільшого сформоване під впливом злочинної ідеології.

Результати такого спілкування з новачком мають важливе значення для визначення його спального місця в камері, на яке йому вкаже лідер камери.

Іноді з приходом новачка до камери з'являються можливості для застосування засобів приниження людської гідності. Тут ідеться про приховані та явні знущання над тими новоприбулими, хто за характером та силою не може протистояти сильнішим за нього.

Не враховування подібних (і не тільки правових, а й деяких психофізіологічних) особливостей поведінки притягнутих до кримінальної відповідальності призводить іноді до порушень з боку начальницького складу установ виконання покарань, що проявляється передусім у вчиненні запізнілих конкретних і дієвих заходів впливу до різних категорій засуджених до позбавлення волі.

На наш погляд, треба переглянути ці та інші норми КВК, що суперечать одна одній, проаналізувати їх і з урахуванням рекомендацій практиків щодо механізму їх застосування провести зміни і доповнення до кримінально-виконавчого кодексу таким чином, щоб в подальшому співробітники колоній при вирішенні цих питань не були заручниками недоробленого закону, а могли чітко діяти за принципом законності.

Кафедра права Дніпропетровського інституту МАУП вважає за необхідне при перегляді навчальних програм повернути до вивчення кримінально-виконавче право як окрему самостійну дисципліну для студентів-юристів.

Література

1. **Конституція** України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. **Кримінально-виконавчий** кодекс України // ВВР України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
3. **Кримінальний** кодекс України // ВВР України. — 2004. — № 3–4. — Ст. 21.
4. **Правила** внутрішнього розпорядку: Затв. Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275. — 30 с.
5. **Хавронюк М. І.** Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. — К.: Істина, 2004.

His article is aimed to reveal the questions connected with the problems occurred in the fields of a practical applications of the norms of influence on the convict who serves his sentence being imprisoned not only have the defects of newly adopted legislation which existed no years ago revealed init, but also there are suggestions to change them with the aim of bunging conditionally executive legislation into the stream that has to be appropriate to the regulations of modern rules of the development of Ukrainian society based not only on European regulations but on the world's community regulations as well.

The author of the article bases his opinion not only on the analysis of modern penitentiary lawyers but also on his 50 year working practice at houses of correction (Today penitentiary establishments).

The main emphasis is on the mistakes our legislative bodies have made in this question, on the problems of the practical activity of those departments which on responsible for the penalty to be put into execution which are connected with imprisonment and the main idea is publishing the accent on the questions motioned above and drawing of attention to our future, the our society the underage, those who didn't keep the balance, didn't resist before the existing norms in the society and committed crimes.

This article can provoke resonance among lawyers both theorists and practical lawyers, that gives a certain hope to the author to consider his article to be studied and researched.

Надійшла 21 лютого 2006 р.

ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІПОТЕЧНИХ ВІДНОСИН У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ І В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У XVIII–XIX столітті

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 170–175

Досліджується відродження іпотечних відносин у процесі становлення капіталізму в країнах Західної Європи та в Російській імперії, до складу якої у ті часи входила Україна. Проаналізовано роль банків у розвитку іпотечних відносин. Наведено статистичні дані, з яких випливає, що недостатнє іпотечне кредитування призводить до зниження зростання виробництва. Однак надання іпотечних кредитів під завищені відсотки може призвести до глибинних кризових явищ в економіці, що зумовлює необхідність правового регулювання державою всього кола іпотечних відносин.

Нині в Україні серед засобів забезпечення виконання зобов'язань почала якнайширше застосовуватись іпотека як вид забезпечення виконання зобов'язань нерухомим майном. У зв'язку з цим сьогодні потрібно враховувати досвід, набутий країнами Західної Європи та Росією в період становлення капіталізму, адже саме цей період чимось нагадує нинішній етап розвитку народного господарства нашої країни. Деякі аспекти питання розвитку іпотеки досліджували І. І. Костюшко, Е. Цьольнер, але ця стаття є першим комплексним дослідженням відродження іпотеки в європейських країнах.

Термін “іпотека”, що має грецькі корені, відомий ще з VI ст. до н. е. із законів афінського реформатора Солона, який запропонував спосіб заміни обертання особистої відповідальності на майнову.

Відродження іпотечних відносин починається при розкладі феодального устрою у той період, коли селяни звільнялись від феодальної залежності та мали можливість придбати землю у власність.

Специфіка відродження іпотечних відносин у Франції у XIII ст. полягала в тому, що звільнення від особової залежності відбувалось в той час у формі викупу чотирьох сервільних повинностей: шеважа (“поголовного” обкладення); формар'яжа (шлюбного побору за шлюб з особою, не підвлас-

ною даному сеньйору); шеншорта (“посмертного” побору зі спадку); невимушеної талї — натуральних і грошових платежів на розсуд сеньйора. Викуп оформлявся особливим документом, в якому були визначені для селян подальші повинності — головне місце серед них посідав грошовий фіксований ценз. Відкуп від кріпосної залежності не міг бути здійснений без достатнього розвитку грошової ренти і був важливою ознакою збільшення товарності селянського господарства. Проте далеко не всі селяни мали достатню суму грошей, необхідну для свого звільнення; більшість з них брали гроші в борг у міських лихварів або у заможних управляючих сеньйоріями. Забезпеченням боргу слугувала земля, тобто відтоді і з'явилася іпотека.

Водночас такі зміни торкнулись і дворянської землі — її теж віддавали в заставу, і це стало звичайним явищем, приводячи часто до продажу окремих частин, а інколи й цілих сеньйорій. Буржуазія скуповувала землі сеньйорії, однак ці землі вона не обробляла за допомогою найманої робочої сили, а вважала за краще здавати їх в оренду селянам. Таким чином, селянська короткострокова (від п'яти до десяти років) оренда ставала разом з цензивою звичайною формою селянського землекористування. Буржуазія також давала позики під забезпечення нерухомістю, причому іпотека, тобто позика під заставу землі, здійснювалася

часто у формі так званої конституційованої ренти. Вираз “купити мішок ренти” у той час означав дати під заставу землі таку позику, щорічний відсоток на яку складав мішок зерна або відповідну цьому грошову суму. Така іпотека могла встановлюватись і на вічні часи (спадково), тому в таких випадках вона була схожа за способами свого стягування на феодальний ценз і називалася понадцензом. Але ні за походженням, ні за своїм призначенням вона не мала нічого спільного із сеньйоріальними платежами у такому значенні слова, а тому і не захищалася нормами звичайного (феодального) права. У Франції не було господарських умов, сприятливих для великого господарства, що працювало на ринок, отже, у сеньйорів не було причин для того, щоб разом із буржуазією, як і в Англії, експропріювати селянську землю. Тут не було такої необхідності, як у Пруссії, Польщі, на слов'янських землях Австрії, в Угорщині і Росії, де розвивалося панщинне господарство, прикріплювати селян до землі, бо в цих частинах Європи це стало можливим унаслідок слабкості розвитку промисловості, міст і буржуазії. Ці обставини оберегли французького селянина від втрати своєї землі та від втрати свободи. Але французькому селянину доводилося виконувати низку найрізноманітніших повинностей і платежів як феодального, так і нефеодального характеру — на зразок уже зазначеної іпотеки.

Ще у XIX ст. та на початку XX ст. Франція була країною з відсталим сільським господарством і слабкою промисловістю. До 1911 р. в сільській місцевості проживало 56 % населення, а 40 % були зайняті сільськогосподарською працею [3].

Парцелярний (малоземельний) характер французького сільського господарства продовжував звужувати внутрішній ринок і затримувати населення в землеробстві прямим і непрямим шляхом. Водночас за рівнем урожайності пшениці Франція посідала десяте місце в Європі. У галузі тваринництва Франція також відставала від інших країн. Наприклад, на одну тисячу гектарів сільськогосподарської площі у Франції в 1912 р. припадало всього 262 голови великої рогатої худоби, тоді як на таку саму площу в Німеччині було 395 голів, в Англії — 367, а в Бельгії — 727 голів великої рогатої худоби [3].

У промисловості Франції з 1884 по 1909 р. загальний обсяг виробництва збільшився майже на 75 %, але вже з 1909 по 1934 р. — тільки на 25 %. Відставання розвитку французької промисловості від передових країн і уповільнення темпів

розвитку французької економіки позначилися на зменшенні частки Франції у світовому промисловому виробництві. Так, якщо ця частка в 1900 р. дорівнювала 7 %, то в 1913 р. вона становила вже 6 % [3].

Однією з причин гальмування промисловості і сільського господарства Франції було те, що замість надання позик (у тому числі іпотечних кредитів) французьким промисловцям і виробникам сільськогосподарської продукції уряд займався посиленням вивезенням капіталу.

Якщо у 1872 р. Франція вивезла капіталів на суму 10–12 млрд франків, то в 1900 р. ця сума збільшилася до 30 млрд франків, а в 1914 р. досягла 60 млрд франків [3]. Тоді як обсяг промислової продукції Франції збільшився з 1870 по 1914 р. у 3 рази, загальна сума вивезеного за кордон французького капіталу зросла у 6 разів. Французький капітал здебільшого вивозився в позиковій формі. Франція вкладала цей капітал не у промисловість і торгівлю держави, яку вона кредитувала, а надавала його у вигляді державних позик і цінних паперів. У 1902 р. 55 % вивезених за кордон французьких капіталів було вкладено в державні і муніципальні позики і лише 25 % — у промисловість і транспорт іноземних держав. За даними 1908 р., у французьку промисловість і торгівлю було вкладено 9,5 млрд франків, а в облігації та іноземні цінності — 104,4 млрд франків, тобто в 10 разів більше [3].

Розвиток французького імперіалізму, як лихварського, приводив до посиленої концентрації банків, і в цьому плані Франція посідала перше місце серед інших держав. Процесу могутньої концентрації банків сприяла практика централізованих інвестицій французьких капіталів в іноземні цінності через великі паризькі банки, що склалися у Франції. Три великі французькі банки (“Ліонський кредит”, “Генеральне суспільство” і “Національна облікова контора”) мали у 1870 р. всього 64 відділення і каси по всій Франції, а в 1890 р. вони налічували вже 258 відділень і кас. У 1909 р. ці три банки збільшили кількість відділень і кас до 1229, тобто в 5 разів. Одночасно значно зріс і розмір капіталів цих трьох банків: з 200 млн франків свого і 427 млн франків чужого капіталу в 1870 р. до 887 млн франків свого і 4363 млн франків чужого капіталу.

Більша частина французьких капіталів, що вивозилася, була розміщена в європейських країнах і Росії (близько 40 % капіталовкладень Франції в Європі). Цьому сприяли проведення в середині XIX ст. буржуазних реформ у деяких європейсь-

ких країнах (Австрії, Пруссії та ін.) і Росії та бурхливий розвиток капіталістичних відносин, у тому числі пов'язаних із заставою (іпотекою) нерухомого майна й землі.

Східно-німецькі землі між Ельбою та Одером — один з класичних районів барщинно-кріпосницької системи пізнього середньовіччя і початку нового часу. В деяких місцях кріпосні відносини досягли тут крайніх форм — до масового виселення селян і фактичної ліквідації стану самостійних селян-господарів. Пожвавлення в галузі сільського господарства і вигідна ринкова кон'юнктура привели у кінці XVIII в. до підвищення тут цін на поміщицькі маєтки. Так, у 1783 р. в Мекленбурзі маєтки, за які на початку XVIII ст. пропонували лише 15 тис. талерів, продавалися в кінці XVIII ст. за понад 50 тис. талерів. Аналогічні явища спостерігались і в інших областях. Різке підвищення цін на землю, що робило повний розрахунок за неї готівкою досить важким, сприяло появі в Німеччині в кінці XVIII ст. перших в історії іпотечних банків — спеціалізованих банків, що займаються видачею іпотечних кредитів, тобто кредитів під заставу нерухомоті або на придбання нерухомоті. Німецьке Цивільне Укладення від 18 серпня 1896 р. у розділі 8 третьої книги вводить в німецьке законодавство таке поняття іпотеки, як обтяження земельної ділянки, що полягає у сплаті певної суми [7]. Так, у § 1113 Німецького Цивільного Укладення зазначено: “Земельна ділянка може бути обтяжена таким чином, щоб тому, у чию користь встановлено обтяження, сплачувалась певна грошова сума в задоволення вимоги по земельній ділянці (іпотеці)”. При цьому §1147 цього Укладення зазначає: “Задоволення кредитора із ділянки й тих предметів, на які поширюється іпотека, провадиться у порядку примусового стягнення” [7].

Ліквідація кріпосної залежності в Австрійській імперії у 30–40 роках XIX ст. принесла селянам не лише вигоду; багатьом бракувало ініціативи, а більшість селян просто не знали, що робити з несподівано отриманою свободою. Небезпечною була передусім тенденція до невваженого продажу землі або до надмірного поділу земельного спадку. Саме тут мала б втрутитися держава, але вона прогавила цей момент, тож більшість селян стали жертвами непорядних спекуляцій, а це спричинило непомірне накопичення іпотечних боргів [6].

Однак селянство, підтримане національними економістами-реформістами, знайшло належні засоби для самоствердження. Авансові та кредитні каси Райфайзена, що почали з'являтися після

1890 р. та видавати іпотечні кредити, послужили для цього сильною фінансовою опорою. Потреби індустрії, торгівлі та сільського господарства у капітальних коштах все частіше задовольняли великі банки. Найпотужніше розвинулася кредитна спілка торгівлі та ремісництва (1856), вагомим кроком у цій сфері стало й заснування Дому Ротшильда за сприяння таких фінансових магнатів, як Фюрстенберг, Шварценберг і Ауершперг. У 1864 р. до цього індустріального банку приєдналися Загальний Австрійський Земельний кредитний банк (який видавав переважно іпотечні кредити та сприяв обмінному обороту), що здебільше спирався на французький капітал, і Англо-австрійський банк (транспорт і гірництво), створення якого зніціював Лондон. І нарешті у 1880 р. виник заснований Генеральною Паризькою Спілкою Поля Ежена Бонто Земельний банк, який став значною опорою подальшого розвитку іпотечних відносин у Австрії.

Крім Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, які входили до складу Австрійської імперії, майже всі українські землі у першій половині XIX ст. возз'єдналися під владою Росії. Господарство України в той період, що досліджується, стало невід'ємною складовою економіки Росії, де головним об'єктом права власності залишалася земля. Вже на той період у Росії в модифікованому вигляді використовується іпотека. Форми іпотеки залежали від об'єкта (нерухоме майно — закладна, рухоме майно — акт про заклад рухомоті) та суб'єкта (церква, державна скарбниця тощо) [5].

У першій половині XIX ст. і в Росії, і в Україні формується капіталістичний уклад. Ліквідація феодално-кріпосницьких відносин у другій половині XIX ст. стала найважливішою подією історії Російської імперії, а отже, і України. У змісті селянської реформи 1861 р. виокремлювалося кілька основних напрямів. Передусім це скасування кріпосницького права й особисте визволення селян. Ще одним принципом цієї реформи було наділення селян землею. Закон виходив з принципу визнання за поміщиком права власності на всю землю в маєтку. Селяни вважалися лише користувачами землі, тому, щоб стати власником землі, селянин повинен був викупити її у поміщика.

Цілком зрозуміло, що селяни не могли сплатити відразу величезні суми, які хотіли від них одержати поміщики. У вирішенні цього питання поміщикам сприяла держава зі своїм могутнім апаратом примусу, здійснивши так звану “викупну операцію”. Вона виражалася в тому, що казна

виплачувала поміщикам одразу ж грошима і цінними паперами до 80 % викупної суми. Інші 20–25 % селяни сплачували безпосередньо поміщику — відразу або в розстрочку. Викупна сума, яку виплатила держава поміщикам, потім стягувалася із селян у розмірі 6 % щороку впродовж 49 років. Таким чином, за цей час селянин повинен був виплатити до 300 % наданої йому “позики”. Таку позику можна розглядати як своєрідний іпотечний кредит, наданий державою селянству для викупу землі. Викуп виявився для держави надзвичайно вигідною операцією. Загальна викупна сума за селянські наділи була визначена у 867 млн рублів, тоді як ринкова вартість цих наділів за цінами 1863–1872 рр. становила 648 млн рублів. З 1862 по 1907 р. колишні поміщицькі селяни виплатили казни 1540570 тис. рублів викупних платежів і все ще залишалися боржниками, проте могутній аграрний рух селян в революції 1905–1907 рр. примусив царизм припинити стягування викупних платежів з 1 січня 1907 р. [2].

Основний шлях післяреформеної еволюції сільського господарства в Росії полягав у тому, що воно набувало все більш торгового, підприємницького характеру. Землеробство швидко перетворювалося у товарне виробництво, при цьому товаром ставали не тільки продукти землеробства, а й сама земля. Приватне землеволодіння, зокрема переважно поміщицьке землеволодіння, все більше втягувалося в торговий обіг. Багато поміщиків ліквідували своє господарство, заставляли і перезаставляли у кредитних установах свої маєтки. Кількість закладеної землі і поміщицьких маєтків, що продавалися з молотка, швидко зростала. До 1870 р. поміщиками було закладено 2,1 млн десятин землі, що становила 2,2 % поміщицького землеволодіння, а сума боргу дорівнювала 92 млн рублів. До 1880 р. в заставі було 12,5 млн десятин дворянських земель (15 % дворянського землеволодіння), а борг дворян кредитним установам становив 448 млн рублів. До 1895 р. дворяни заклали вже 37,5 млн десятин, що становило 40,1 % землеволодіння, а сума їхнього боргу досягла 1029 млн рублів. Якщо в 1886 р. за борги було продано 166 поміщицьких маєтків, то в 1893 р. — 2237 маєтків. Розорялося і ліквідувало своє господарство передусім дрібне землевласницьке дворянство, яке не мало змоги пристосуватися до нових умов капіталістичного ринку [2].

Першою не тільки в Україні, а й в Російській імперії установою іпотечного кредиту стало відкрите у 1864 р. Товариство поземельного кредиту

для Херсонської губернії (з 1871 р. — Херсонський земський банк). Основний капітал в 100 тис. рублів склала надана урядом позичка. Згідно із статутом цього банку, дія новоствореної кредитної установи поширювалася на Херсонську, Катеринославську, Таврійську і Бессарабську губернії, тобто на всю сучасну південну Україну і Молдову. Позичка під заставу маєтку, розміром не менше 50 десятин (одна десятина дорівнює 1,0954 гектара), надавалася на максимальний строк — 34 роки і 11 місяців при 6,75 % річних. Платежі процентних внесків здійснювались кожне півріччя. За прострочення платежів нараховувалася пеня розміром 1 % за місяць. При заборгованості в платежах понад 6 місяців маєток зазвичай виставлявся на продаж з аукціону, що відбувався у приміщенні правління банку або окружного суду [5].

Упродовж 70–80-х років XIX ст. в Україні практично завершилося становлення іпотечного кредиту в ринковому його розумінні: 4 травня 1871 р. був затверджений статут Харківського земельного банку, який став зразком для інших акціонерних земельних банків. Через рік (18 квітня 1872 р.) розгорнув свою діяльність Полтавський земельний банк. Дещо пізніше (27 лютого 1905 р.) почали функціонувати Київський і Бессарабсько-Таврійський земельні банки, крім акціонерних. Також за ініціативою уряду було прийняте рішення про заснування державних Селянського (1882 р.) і Дворянського (1885 р.) земельних банків.

Найпомітнішу роль у кредитуванні дрібних товаровиробників відіграв Селянський поземельний банк, організований урядом згідно із Законом “Для полегшення селянам усіх категорій купівлі землі” від 18 травня 1882 р. Стаття 1 цього Закону, що певний час виконував функції Статуту, визначала максимальний розмір позички при обчинному землеволодінні — 125 рублів на кожну особу чоловічої статі, а при подвірному — 500 рублів на кожного домогосподаря. Було визначено два строки позички: 24,5 року і 34,5 року. Клієнти банку кожні півроку зобов’язані були вносити: для зростання — 2,75 %; на погашення позички, виданої на 24,5 року, — 0,5 %; на витрати з управління банком і на утворення запасного капіталу — 0,5 %. За прострочення платежу сплачувалася пеня у розмірі 0,5 % з несплаченої суми за кожний прострочений місяць. Оголошення про початок операцій банку було дано 10 квітня 1883 р. Район діяльності банку, реклама якого заборонялась міністерством фінансів, обмежувався спочатку дев’ятьма губерніями: Полтавською, Чернігівською, Київською, Во-

линською, Подільською, Катеринославською, Тверською, Саратовською, Могилівською (шість українських, дві російські та одна білоруська). У Харківській губернії відділення Селянського поземельного банку було відкрите у 1885 р. Після 1906 р. відділення цього банку були відкриті майже в усіх губерніях європейської частини імперії.

Фундація цього банку переслідувала мету пом'якшити гостроту аграрного питання, але головне — допомогти поміщикам через Селянський банк за вигідною ціною збувати свої землі. Як правило, через посередництво цього банку селянам продавали поміщицькі землі, причому за цінами на 30 % вище ринкових. За перші 12 років діяльності Селянського банку було продано селянам 2 млн 336 тис. десятин землі на загальну суму 98,3 млн рублів. Діяльність Селянського банку прискорила утворення буржуазної власності на землю за рахунок поміщицького землеволодіння. Загалом за 1906–1916 рр. Селянський банк придбав для продажу селянам 4614 тис. десятин землі, за яку продавцям було сплачено близько 500 млн рублів [2].

Створюючи умови для розвитку дрібного іпотечного кредиту, царський уряд не міг, звичайно, не турбуватись про кредит для поміщиків-латифундистів. Проблема була вирішена у 1885 р., коли царем був підписаний закон про організацію Дворянського земельного банку. Позичка в цьому банку, що перебував у безпосередньому віданні міністра фінансів, видавалася під заставу землі лише потомственным дворянам. Спочатку строк позички був обмежений 48,8 року. Сума кредиту від цього банку не могла бути більшою за 60 % вартості маєтку. Тільки у виняткових випадках видавали позичку у 75 % його вартості. Відсотки становили 6,25 рублів на кожні 100 рублів кредиту. Боржникам, що впродовж 6 місяців після останнього строку внесення платежів не змогли виконати взятих на себе зобов'язань, загрожував продаж маєтку з публічних торгів [2].

Щоб припинити подальше зростання боргів, міністерство фінансів через кілька років після початку діяльності Дворянського земельного банку зменшило розмір платежів за кредитами на 0,5 %, а строк позички збільшило до 51,9 року. В 1889 р. оборотні кошти банку були збільшені шляхом випуску 5 % закладних зобов'язань, що принесло 80 млн рублів. Враховуючи побажання дворянства, уряд дозволив видавати позички не процентними паперами, а готівкою. При цьому пільги

поширювалися не тільки на нових клієнтів, а й на всіх попередніх, чого раніше не практикував жоден банк.

Зазначимо, що в роки столипінської аграрної реформи урядові кола переконались у необхідності відмови від станового характеру кредиту, про що свідчить обговорення в 1910–1913 рр. програми створення — замість дворянського і селянського — єдиного державного сільськогосподарського банку. Однак початок Першої світової війни і наступні події не дали можливості реалізувати цю прогресивну з економічної точки зору ідею.

Утвердження на території Росії нового капіталістичного суспільно-економічного ладу також сприяло інтенсивному розвитку промисловості та торгівлі. Про високі темпи промислового розвитку свідчать такі дані: якщо у 1869 р. в Україні налічувалося 3712 промислових і кустарно-ремісничих підприємств, то у 1900 р. — 5301 підприємство. На початку капіталістичної індустріалізації держава фінансувала на довгостроковій основі (аналогічно іпотечному кредитуванню) залізничний транспорт, прямо підтримувала галузі, що мали загальноросійське значення (металургія, машинобудування).

Водночас іноземний капітал також залучався до розвитку великої машинної індустрії через продаж акцій російських компаній, фінансування вітчизняних підприємств, надання вітчизняним підприємцям як іпотечних, так й інших довгострокових кредитів. Загалом період з 1861 до 1917 р. характеризується інтенсивним розвитком застосування заставного права як у сільському господарстві, так і в промисловості, бо приватна власність створювала умови швидкого розвитку іпотечного кредиту. Все це зумовило досить швидкі темпи промислового розвитку і в Росії, і в Україні.

Проаналізувавши історію відродження та розвитку іпотеки, можна зазначити, що вона виникає з появою приватної власності на землю, інших значних об'єктів нерухомого майна та за відсутності можливості звернення стягнення на саму особу боржника. Також необхідно констатувати велике значення діяльності банків при розвитку іпотечних відносин, але тут зауважимо, що надання іпотечних кредитів під дуже високі відсотки негативно впливає на розвиток економіки країни, що може призвести до кризових явищ та народного протесту.

З історії розвитку іпотеки у багатьох країнах також видно, що перетворення землі в товар при-

зводить до її невваженого продажу, необґрунтованого передавання в іпотеку, внаслідок чого багато власників втрачають свої земельні ділянки через неорядні спекуляції, а великі земельні угіддя зосереджуються в руках окремих власників. Отже, державне регулювання як купівлі-продажу, так і іпотеки землі, а інколи й інших об'єктів нерухомого майна у період становлення цих відносин має значний позитивний соціально-економічний ефект. Водночас з історичного досвіду випливає, що недостатнє іпотечне кредитування призводить до зниження темпів зростання виробництва. У зв'язку з цим потрібно шукати засоби, завдяки яким можна надавати довгострокові іпотечні кредити за виваженими відсотками.

Література

1. *История* крестьянства в Европе: Эпоха феодализма / Гл. ред. З. В. Удальцов. — М.: Наука, 1986. — 590 с.
2. *История* СССР XIX начала XX в. / Под ред. И. А. Федосова. — М.: Высш. шк., 1987. — 541 с.
3. *История* Франции: В 3 т. / Под ред. А. З. Манфреда, В. М. Дапина. — М.: Наука, 1973. — Т. 1. — 355 с.; Т. 2. — 662 с.
4. *Костюшко И. И.* Прусская аграрная реформа. — М.: Наука, 1989. — 607 с.
5. *Российское* законодательство X—XX веков: В 9 т. — Т. 7: Документы крестьянской реформы / Под ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1989. — 431 с.
6. *Цольнер Е.* История Австрии. — Л., 2001. — 731 с.
7. *Шапп Ян.* Основы гражданского права Германии. — М., 1996. — 285 с.

As it follows from the analysis of mortgage revival history, mortgage appears with the origin of private ownership of land and other important items of real estate. However, the history of mortgage development shows that rapid conversion of land into commodity results in its unjustified sale, transfer to the mortgage that is groundless from the economics point of view and leads to land concentration in the ownership of individuals and likelihood of crisis phenomena and people's protest. At the same time, inadequate mortgage crediting results in slower production growth rate. Hence, of the most importance is such legal regulation of mortgage relations that will enable long-term mortgage crediting for low interest.

Надійшла 17 лютого 2006 р.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 176–181

Розглянуто питання особливостей кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину в Україні з урахуванням змін кримінально-правових доктрин та їх сучасного стану. Здійснено комплексний підхід до аналізу особливостей криміналізації та диференціації кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину. З'ясовано соціальну сутність криміналізації злочинів зі спеціальним суб'єктом, правову природу спеціального суб'єкта злочину за діючим кримінальним законодавством України. Здійснено диференціацію спеціальних суб'єктів, охарактеризовано їх види. Надано визначення поняття спеціального суб'єкта злочину та наведені недоліки діючого законодавства, практики його застосування при кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом.

Відомо, що соціальний механізм дії кримінально-правових норм передбачає необхідність розгляду залежності між кримінально-правовими відносинами та їхніми учасниками. Спробуємо дослідити та виявити характерні риси процесу кримінально-правового регулювання, логіки, закономірностей, визначити перспективи та особливості криміналізації поведінки спеціальних суб'єктів злочину.

Поняття “злочинний”, “злочин”, “злочинець” зумовлені соціально й історично, причому саме на їхньому прикладі найчастіше є найбільш очевидним і просліджуваним процес еволюції соціальних уявлень, очікувань і норм. Сучасний процес криміналізації визначається сукупністю факторів ідеологічного, політичного, системно-правового, соціально-психологічного, духовного характеру й опосередковується станом і певними закономірностями.

Функціонування девіантної активності громадян зумовлюється певним історичним етапом розвитку конкретного суспільства, яке належить до окремої правової родини. Існування кримінально-правових заборон визначається процесом криміналізації суспільних відносин і нейтралізується неформальним дозволом кримінальності цих відносин на практиці.

Ми зустрічаємося з цим на практиці, коли злочинність вже є способом життя, а злочин сприй-

мається як нормальне явище, коли олігархічний тип протидії злочинності формує сукупність кримінальних заборон, спрямованих більше проти незаможних людей, ніж проти представників влади, коли представників правлячої еліти притягають до кримінальної відповідальності лише у зв'язку зі зміною вектора політичної обстановки у країні. При цьому роль юридичної догми нівелюється, вона перебуває у слабкій залежності від принципів і послідовності її реалізації в суспільних відносинах.

Така тенденція зафіксована і в характеристиках розвитку сучасного кримінального права України. Наводяться аргументи на користь того, що зміна стабільності і наступності тоталітарних відносин минулого століття мінливістю і колізійністю постмодерністського суспільства, правом вільного вибору, на протигагу логіці формальної упорядкованості і суспільних відносин у нашій правовій родині, призводить до розширення меж і кримінально-правового регулювання, до посилення значущості функцій і завдань кримінального права на сучасному етапі розвитку держави. При цьому держава криміналізує значну кількість порушень виходячи із соціальних властивостей та якостей носіїв цих порушень.

Функції кримінального права та їх значущість у сучасній державі визначають тенденцію до розширення сфери кримінально-правового регулю-

вання. Воднораз розгляд наявності спеціальних суб'єктів як елементів, що зумовлюють підвищену суспільну небезпеку діяння та викликають його криміналізацію, свідчить про неоднозначність процесу криміналізації злочинів.

Політичні устремління, логіка імплементації ратифікованих міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, іншої за духом і моральними передумовами правової родини викликають дисфункціональність кримінально-правової заборони. У таких умовах кримінально-правова норма стає лише фікцією, правилом, що не в змозі регулювати існуючі суспільні відносини [3].

В ідеалі саме властивості діяння і реакція суспільства на них є основними передумовами криміналізації, тоді як властивості особи є додатковими, адитивними підставами криміналізації. Адитивність властивостей особи та її якостей при криміналізації припускає врахування їх у процесі індивідуалізації відповідальності, але не в процесі криміналізації.

Водночас у процесі встановлення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину держава враховує всю систему суспільних відносин, що існували раніше, регуляцією норм, що належать до традиційних інститутів і моделей у цій правовій родині, нарешті, — історичним досвідом соціального контролю над правопорушниками. У зазначеному напрямку важливу роль відіграють проблеми розподілу відповідальності між відповідними суб'єктами залежно від правового статусу, характеристик життєдіяльності, суспільної небезпеки вчинених ними діянь. З огляду на те, що відповідність уявлень про належну поведінку (норму) та її відхилення у певній групі (клан, рід, родина, партія, держава) є соціально-психологічною та етичною передумовою криміналізації тих чи інших вчинків у суспільстві, ми виходимо на проблему опосередкованості кримінальної відповідальності суб'єктивними ознаками діяння, соціальним статусом особи. Подібне трактування розглядуваного процесу відображує проблему реалізації принципу “рівним за рівне — нерівним за нерівне”, відомого правовій науці ще з давніх давен [1].

Логіка законодавця очевидна: встановлюючи рівну міру відповідальності за конкретне діяння, диференціюючи його за видами, стосовно до статусних, системно-правових характеристик особистості, далі ми послідовно індивідуалізуємо відповідальність і покарання у процесі правозастосування. Сполучення порівняльного і ди-

ференційованого підходу виявляється в рамках диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, у процесі її визначення. Зазначимо, що кримінальну відповідальність правомірно розкривати через кримінально-правові відносини, характеристику їхніх суб'єктів, об'єктів, соціальних зв'язків, сукупність взаємних прав і обов'язків. При цьому центральними складовими таких правовідносин будуть держава і суб'єкт злочину, додатковими — потерпілі від злочинів і громадські угруповання (треті особи). У цій статті ми відстоюємо позицію, відповідно до якої кримінальна відповідальність і суб'єкт злочину є двома взаємопов'язаними між собою і водночас об'єктивно (автономно) існуючими правовими явищами.

Автономність кримінальної відповідальності виявляється в тому, що вона має місце у всіх випадках здійснення злочину, незалежно від того, чи відома особа, яка його вчинила. Автономність суб'єкта злочину виявляється в тому, що особа, яка вчинила будь-яке протиправне діяння, є джерелом злочинної поведінки, незалежно від того, чи виникне у майбутньому кримінальна відповідальність, чи ні. Дослідження співвідношення кримінальної відповідальності і суб'єкта злочину повинні будуватися на постулаті їхнього об'єктивного співіснування в рамках правового простору, при врахуванні їхньої взаємної залежності й обумовленості [5].

Аналіз правових ознак, що характеризують суб'єкта злочинного діяння, а також властивості особистості злочинця як сукупності соціально значущих властивостей особи, що вчинила злочин, враховуються при криміналізації, індивідуалізації покарання або при звільненні від кримінальної відповідальності. Звідси поняття суб'єкта злочину є основним у схемі: “суб'єкт — вина — кримінальна відповідальність”, що знаходить вираження у процесі реалізації кримінальної відповідальності. При ретроспективному характері кримінальної відповідальності наявність суб'єкта злочину є однією з умов виникнення відповідальності. Превентивна функція позитивної кримінальної відповідальності охоплює необмежене коло суб'єктів, яке включає в себе не тільки осіб, що вчинили злочини. Водночас спеціально-превентивні заходи спрямовані лише на суб'єкта злочину згідно з його нормативним визначенням та ознаками.

Проведений нами аналіз норм Кримінального кодексу України (1960 р.) засвідчив, що у 231 складі, що становить 75,4 % усіх злочинів, спос-

терігались посилання на спеціальний суб'єкт, а у 190 з них (82,2 %) мало місце пряме встановлення ознак спеціального суб'єкта. Відповідний аналіз норм чинного Кримінального кодексу України (ККУ, 2001 р.) показав, що сучасне кримінальне законодавство містить близько 60 % норм, які вказують на спеціальний суб'єкт злочину. При цьому із 718 складів злочинів у ККУ 2001 р. у 414 кваліфікованих складах є непрямі вказівки на спеціальний суб'єкт (57,6 %). Відповідно у 314 складах, що становить 43,7 %, зафіксована пряма вказівка на ознаки спеціального суб'єкта злочину. Як бачимо, кримінальна відповідальність надспеціалізована [1].

Зазначена тенденція є типовою для кримінально-правової політики в родині слов'янського права. Так, у КК Російської Федерації міститься 47 % спеціальних суб'єктів в основних складах, у КК Білорусі – 42,3 %, у побудованому на підставі Модельного Кримінального кодексу Узбекистану – 53,6 %, тоді як у КК Польщі – 28,4 %, КК ФРН – 28 %, КК Іспанії – 26,7 %. Подібна тенденція виявлена і при аналізі розподілу кількості спеціальних суб'єктів у кваліфікованих складах злочинів [9; 10].

Воднораз безумовно позитивним кроком можна вважати законодавче закріплення поняття спеціального суб'єкта злочину в Кримінальному кодексі України 2001 року, що дало змогу перевести доктринальні погляди у практичну площину застосування положень про спеціальний суб'єкт злочину.

Аналіз основ кримінальної відповідальності свідчить, що склад злочину необхідно розглядати як визначену систему, цілісність, ансамбль, всі елементи і складові якого нерозривно пов'язані і взаємозалежні, утворюючи у своїй єдності інтегроване ціле. І спеціальний суб'єкт злочину не перебуває за межами складу злочину, а є його невід'ємною складовою, яка постійно взаємодіє з елементами, що складають ціле. Тому розгляд спеціального суб'єкта в системі елементів складу злочину, в їх взаємозв'язку дає можливість правильно і всебічно охарактеризувати спеціального суб'єкта.

Припустимим і можливим є винятково аналіз нормативного визначення спеціального суб'єкта злочину як фізичної осудної особи, що володіє кримінальною правоздатністю, що вчинила злочин, суб'єктом якого може бути лише визначена особа (ч. 2 ст.18 КК України). Справді, спеціальним суб'єктом визнається фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності

і володіє визначеними кримінальним законом спеціальними ознаками, що є обов'язковими ознаками складу злочину. Зазначені спеціальні ознаки набувають особливого характеру з огляду на особливості впливу особи на конкретні суспільні відносини, блага і цінності, що перебувають під кримінально-правовою охороною (об'єкт злочину); на специфіку такого впливу (об'єктивна сторона) і зміст психічної складової такого впливу (суб'єктивна сторона злочину). Звідси виокремлення визначених спеціальних ознак суб'єктів злочинів у кримінально-правовій нормі здійснюється на підставі взаємодії суб'єкта злочину з іншими елементами його складу.

Звідси випливає, що спеціальний суб'єкт злочину, будучи елементом функціонування соціального інституту, своїми статусними характеристиками здатний реально чи потенційно заподіяти певної шкоди захищеним кримінальним законом цінностям, інтересам і благам, впливає на них, порушує їх соціально-значущий характер. Соціальні інститути як сукупність суб'єктів суспільних відносин, що забезпечують реалізацію визначених функцій держави, втілюються в сукупності осіб, установ, організацій і соціальних ролей. Завдяки реалізації інтегративної, регулятивної, комунікативної й охоронної функцій, які втілюються в них, вони є найважливішими факторами забезпечення соціального порядку.

Суспільна небезпека злочинних діянь спеціальних суб'єктів полягає також у тому, що в результаті їх вчинення створюється поле проступків (девіацій), які прагнуть заповнити порожнину, що виникла через ненормальне функціонування того чи іншого інституту. Так, бюрократизм спричиняє протекціонізм і корупцію, колапс системи виконання судових рішень зумовлює існування системи "рівнобіжної" юстиції, водночас недосконалість регуляції економічних відносин призводить до створення тіньових компенсаторних механізмів [1].

Пов'язаність діяння з проявами активності людини у зовнішньому світі визначає залежність характеристик об'єктивної сторони посягання від суб'єктивних характеристик виконавця (усвідомленість, добровільність діяння, характер діяльності). У цьому зв'язку виокремлення деяких видів спеціальних суб'єктів є формою криміналізації ознак спеціального суб'єкта злочину, що виходить з характеристик об'єктивної сторони. При цьому складається стійкий зв'язок між усвідомленням небезпечного характеру дій (суб'єктивна сторона) і об'єктом злочину. Таким чином, спе-

ціальний суб'єкт за допомогою усвідомлення властивих йому спеціальних ознак у процесі здійснення суспільно небезпечного діяння завдає шкоди захищеним кримінальним правом відносинам, цінностям, благам і інтересам, пов'язаним із характеристиками діяльності і статусом спеціального суб'єкта [7].

Вивчення ознак спеціального суб'єкта злочину дало змогу зробити висновок, що спеціальним суб'єктом злочину має визнаватися така особа, яка володіє, поряд із загальними ознаками суб'єкта, додатковими ознаками, передбаченими Особливою частиною Кримінального кодексу України, і які є обов'язковими для відповідного конкретно-складу злочину.

Спеціальні ознаки суб'єктів злочину мають різний правовий зміст — вони виражаються у правовому статусі (покладання правових обов'язків щодо забезпечення обороноздатності країни, здійснення правосуддя), професійній діяльності, що виконується, фізичних властивостях особи і наявності родинних відносин, особливостях здійснення злочинних дій. У цьому зв'язку за способом закріплення у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України спеціальних суб'єктів злочину можна поділити на фактичні і нормативні. До фактичних спеціальних суб'єктів належать особи, спеціальні характеристики яких закріплені у кримінальному законі за допомогою опису ознак об'єктивної сторони злочину, які дають можливість зробити висновок про обмеження криміналізації діяння кола суб'єктів, що володіють спеціальними властивостями. До нормативних спеціальних суб'єктів належать особи, вимоги до статусу та інші характеристики яких чітко викладені в диспозиції відповідної кримінально-правової норми.

Особливості кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом звичайно охоплюють низку проблемних питань значення ознак спеціального суб'єкта для кваліфікації злочину; спеціальних правил кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом; кваліфікації злочинів за співучастю у злочинах зі спеціальним суб'єктом.

Уявляється доцільним також з урахуванням неоднозначності кваліфікації дій представників юридичних осіб у злочинах у сфері економіки нормативно закріпити положення про те, що кримінальну відповідальність за злочинне діяння у справі юридичної особи має нести фізична особа, яка вчинила зазначене діяння як представник певної юридичної особи, або яка діяла за дору-

ченням юридичної особи, або службова особа, пов'язана з цією юридичною особою трудовими відносинами. Зазначене положення зумовлене потребами практики [2].

Аналізуючи спеціальні правила кваліфікації, ми зіштовхуємося із ситуаціями, коли відсутність спеціальних властивостей та якостей суб'єкта могла б слугувати підставою для притягнення особи до відповідальності як універсального суб'єкта; фікції виконавця, при якій об'єктивну сторону виконує особа, що діяла на прохання, за вказівкою, сама не володіючи ознаками спеціального суб'єкта (при цьому спеціальний суб'єкт має визнаватися виконавцем, а особа, яка фактично виконала об'єктивну сторону злочину, — посібником); конкуренції між спеціальним і спеціально-конкретним суб'єктом; особливостей кваліфікації діянь, вчинених спеціальними суб'єктами у кваліфікованих і привілейованих складах злочинів.

Дослідження використання законодавцем спеціальних ознак суб'єктів злочинів як кваліфікуючих ознак складів злочинів, а також для встановлення привілейованих складів дає можливість, з одного боку, диференціювати кримінальну відповідальність, а з іншого — через неможливість притягнення до відповідальності осіб, що такими спеціальними ознаками не володіють, чітко й однозначно визначити коло потенційних суб'єктів конкретних злочинів.

При розгляді меж відповідальності співучасників у злочинах зі спеціальним суб'єктом злочину потрібно визначити три види подібних ситуацій.

Перший вид стосується випадків, коли у скоєнні злочину, поряд зі спеціальним суб'єктом, що виконує об'єктивну сторону, беруть участь особи, чії дії підпадають під ознаки ч. 3–5 ст. 27 КК (тобто організатора, підбурювача або посібника), їхнє протиправне поведіння кваліфікується відповідно до правил, передбачених у ч. 2–5 ст. 29 КК України.

Другий вид стосується випадків, коли об'єктивну сторону діяння виконує особа, спеціально залучена спеціальним суб'єктом для цих цілей. Подібний варіант не завжди можна розглядати як посереднє виконання, оскільки особа, яка не є спеціальним суб'єктом, має всі ознаки загального суб'єкта (вік, осудність) і може обирати той чи інший варіант поведіння. При цьому кваліфікація діяння залежатиме від правосуб'єктності особи, яка виконує об'єктивну сторону, а також від особ-

ливостей кримінально-правової характеристики діяння, яке нею вчинене.

Третій вид стосується випадків, коли в безпосередньому виконанні об'єктивної сторони злочину зі спеціальним суб'єктом беруть участь кілька осіб.

Сьогодні у випадку, коли особа, яка не володіє ознаками спеціального суб'єкта, здійснює дії, що належать до об'єктивної сторони злочину, то ці дії підлягають кваліфікації як пособництво у здійсненні злочину, оскільки дії особи мали характер надання сприяння у протиправних вчинках спеціального суб'єкта. Водночас відстоюється позиція необхідності нормативного закріплення інституту співвиконавства, визначаючи співвиконавця як особу, що вчинила злочин разом з виконавцем, але не володіє його спеціальними ознаками, що дало б змогу більш точно розв'язати цю проблему. При цьому ознаки спеціального суб'єкта не повинні поширюватися на інших співучасників, якщо вони стосуються особистих властивостей спеціального суб'єкта [6].

Поняття суб'єкта злочину містить сукупність ознак, на підставі яких фізична осудна особа, що вчинила суспільно-небезпечне діяння, підлягає кримінальній відповідальності. Необхідність формування кримінально-правового тезауруса в цій сфері припускає вирішення питань щодо правил відповідальності військовослужбовців, представників юридичних осіб, вікової (спеціальної) осудності неповнолітніх як підстав конкретизації кримінальної відповідальності окремих видів спеціальних суб'єктів злочину [8].

Розглядаючи склад злочину як ансамбль складових, що разом утворюють інтегроване, нерозривне ціле, відзначимо також, що виокремлення певних спеціальних ознак суб'єктів злочинів здійснюється на підставі взаємодії суб'єкта злочину з іншими елементами його складу. Так, спеціальний суб'єкт злочину, будучи елементом функціонування соціального інституту, своєю діяльністю зсередини руйнує систему забезпечення безпечного існування особи, суспільства, держави тоді, коли суб'єкт замість виконання визначених його соціальною роллю (станом) корисних функцій шляхом дії чи бездіяльності, пов'язаних з його статусними характеристиками, заподіює шкоди позначеним об'єктам кримінально-правової охорони.

Підсумовуючи викладене в цій статті, зазначимо, що проблема класифікації злочинів зі спеціальним суб'єктом має відображати як закономірності криміналізації діянь зі спеціальним

суб'єктом; диференціації кримінальної відповідальності злочинів зі спеціальним суб'єктом (що дає змогу розподілити злочини зі спеціальним суб'єктом за видовими ознаками), так і логіку і спосіб закріплення ознак спеціального суб'єкта злочину в законодавстві України, що відображає розподіл спеціальних суб'єктів залежно від способу закріплення ознак спеціального суб'єкта у правовій нормі.

При кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом практика виходить з послідовної необхідності закріплення специфічних ознак спеціальних суб'єктів злочинів, криміналізація діянь яких відбувається за допомогою постановки під охорону конкретної групи правових відносин, благ і цінностей, безпосередньо у кримінальному законі.

Спеціальні правила кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом встановлюються у випадках, коли криміналізація діяння спеціального суб'єкта виходила з необхідності диференціації кримінальної відповідальності, виокремлення кваліфікованих складів злочинного посягання. При цьому відсутність спеціальних властивостей та якостей суб'єкта могла служити підставою для притягнення особи до відповідальності як універсального суб'єкта.

Література

1. **Багрий-Шахматов Л. В.** Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть первая. — Одесса, 1998. — 192 с.
2. **Волженкин Б. О.** Некоторые проблемы соучастия в преступлениях, совершаемых специальными субъектами // Уголовное право. — 2000. — № 1. — 85 с.
3. **Литвак О. М.** Державний вплив на злочинність. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 278 с.
4. **Никифоров А. С.** Об уголовной ответственности юридических лиц. Уголовное право: новые идеи. — М., 1994. — 85 с.
5. **Орлов В. С.** Субъект преступления. — М., 1958. — 260 с.
6. **Тельнов П. Ф.** Ответственность за соучастие в преступлениях со специальным исполнителем // Социалистическая законность. — 1981. — № 9. — 54 с.
7. **Хавронюк Н. И.** Категории преступлений и санкции Особенной части УК Украины: научные исследования и некоторые выводы // Уголовный Кодекс Украины. Комментарий отдельных положений. — К.: АСК, 2001. — 350 с.
8. **Комментарий** закона об уголовной ответственности за воинские преступления / Под ред. А. Г. Горного. — М., 1981. — 187 с.

9. **Уголовный** кодекс Российской Федерации. — СПб.: Альфа, 1996. — 256 с.

10. **Уголовный** кодекс Республики Беларусь. — СПб.: Юрид. Центр-пресс, 2001. — 474 с.

In the article the question of peculiarities of criminal responsibility of the special subject of crime in Ukraine is considered, taking into account the changes of criminal and legal doctrines and their contemporary state. Complex approach is carried out to the analysis of peculiarities of criminalization and differentiation of criminal responsibility of the special subjects of crime.

The social essence of criminalization of crimes with the special subject and legal nature of the special subject of crime according to the criminal law of Ukraine were elucidated in the article. The differentiation of the special subjects was carried out; their kinds are described. The definition of the special subject of crime, lacks of active legislation, and practices of its application during qualification of crimes with the special subject are given.

Надійшла 17 лютого 2006 р.